

Tartu Ülikool
Sotsiaal- ja haridusteaduskond
Koolieelse lasteasutuse õpetaja õppekava

Kea Puks

3-7 AASTASTE LASTEAIALASTE TEADMISED RAHA
TUNDMISEST JA KASUTAMISEST NING ESEMETELE
VÄÄRTUSE ANDMISEST

Magistritöö

Juhendaja: Anu Palu

Läbiv pealkiri: Raha kasutamine vanuses 3-7

Tartu 2010

Resümee

Raha õigesti kasutamine ja esemetele väärtuste andmine on eelkoolieas keeruline eelkõige seepärast, et tervet majandussüsteemi on väikelapsel raske tajuda, esemete suurusel ja väärtusel pole seost ning lastel on vähe teadmisi asjade tootmisprotsessist ja kvalitatiivsetest omadustest. Antud uurimustöö käigus küsitleti 3-7 aastaseid lapsi, et teada saada, kuidas nad oskavad mõningates elusituatsioonides raha kasutada, mille põhjal annavad esemetele väärtusi ning kas tunnevad Eesti rahatähti. Küsitlemiseks kasutati poolstruktureeritud intervjuud koos selgitavate näitevahenditega, milleks olid värvilised pildid. Tulemustest selgus, et 3-5aastastel lastel olid vähesed teadmised raha kasutamisest, tundmisest ja esemetele väärtuste andmisest, kuid 7-8 aastaste küsitletavate teadmised olid selles valdkonnas paremad. Teati, et asju saadakse poest ja raha eest, kuid ei osatud öelda, mida müüja maksevahendiga edasi teeb. 3-5 aastased lapsed ei tea, millest sõltuvad esemete hinnad. Lapsed vanuses 5-8 lähtusid väärtuste andmisel valdavalt välimusest ja suurusest – mida ilusam ja suurem ese on, seda kallim. Rahadest tunti münste paremini kui paberrahasid, kuid lapsed ei osanud nimetada väga hästi raha ühikuid sent ja kroon. Väiksema rahatähe korral (10 krooni) osati realistlikult hinnata, mida nende eest poest osta saab, kuid 100kroonise puhul olid eriti nooremate laste poolt pakutud vastused ebarealistlikud.

Märksõnad: Raha, raha tundmine, raha kasutamine, esemetele väärtuse andmine

Knowledge of pre-school children at the age of 3-7 about recognizing and using money and evaluating material things

Abstract

Using money correctly and giving value to things is difficult at a pre-school age. The main reason behind this is that children usually can't perceive the overall economy, the size of things and their value; they lack the experience of the different processes and the qualitative attributes. Current study focused on children with age 3-7 years to find out, how they can use money in certain situations, on what basis they attribute value to things and whether they recognize Estonian banknotes. Half structured interview with explanatory samples (colourful pictures) were used to conduct the questioning. Results showed that children with age 3-5 years had a lack of experience with money regarding how to evaluate things and how to use different banknotes. On contrary, children with age 7-8 had a better knowledge in this regard. In general it was acknowledged that things are purchased in the shops with money, but it was unclear what will happen with money afterwards. Children aged 3-5 don't know, how the value is calculated. Appearance and size were the main features upon what children 5-8 years evaluated the things-bigger and more beautiful things were more valuable. Children recognized coins rather than banknotes, but they didn't know very well the monetary units like cent and crown. Results showed that smaller the bill (for example 10 crowns), more realistic the assessment, what can be actually bought with this money. But if compared to 100 crowns, younger children gave very unrealistic answers.

Keywords: Money, recognizing money, using money, evaluating things

Sisukord

Sissejuhatus	5
<i>Raha mõiste, funktsioonid ja rahaühik.....</i>	<i>6</i>
<i>Laste arusaamine raha mõistest.....</i>	<i>7</i>
<i>Mõistete kujunemine koolieelses eas.....</i>	<i>8</i>
<i>Raha mõiste kujunemine koolieelses eas.....</i>	<i>10</i>
<i>Eelnevad uurimused.....</i>	<i>12</i>
Raha väärtus ning raha kasutamine ostmisel ja müümisel.....	12
Hinna ja kaupade vahelised seosed	16
<i>Uurimuse eesmärk ja uurimusküsimused.....</i>	<i>17</i>
Meetod.....	17
Valim	17
Mõõtvahend.....	17
Protseduur.....	17
Tulemused.....	18
I osa - raha kasutamine.....	18
II osa - väärtuste mõistmine.....	21
III osa - rahatähtede tundmine.....	26
Arutelu	30
Milline on laste arusaam raha kasutamisest erinevas vanuses?.....	30
Mille põhjal annavad erinevas vanuses lapsed esemetele rahalisi väärtusi?.....	32
Kuidas tunnevad lapsed rahatähti erinevas vanuses?	34
Järeldused ja ettepanekud.....	36
Kasutatud kirjandus	40
Lisad	
Lisa 1. Intervjuu küsimused	
Lisa 2. Näitevahend, kelk	
Lisa 3. Näitevahendid, kannud	
Lisa 4. Näitevahend, leib	
Lisa 5. Näitevahend, 2010. a auto	
Lisa 6. Näitevahend, 2000. a auto	
Lisa 7. Näitevahend, uunikum	

Sissejuhatus

Raha on ühiskonna lahutamatu osa, mille nimel tehakse tööd, et oleks võimalik nautida erinevaid hüvesid. Seda kasutatakse mitmetes erinevates vormides ja situatsioonides.

Tihti peale on see ka peredes põhiteemaks, kas siis heal või halval kujul. Rahal on suur roll inimeste isklikus kui ka sotsiaalses elus ning see mõjutab inimeste motivatsiooni, heaolu ja suhteid üksteisega. Lau (1998) läbi viidud uuringust selgus, et kuigi lasteaias õppekavas ei ole raha teemat käsitletud, ei ole antud valdkond väikestele lastele võõras. Lastele meeldib rahast ja sellega seonduvatel teemadel rääkida.

Raha mõiste tundmine ja maksevahendi kasutamisoskus on teema, mis kuulub Eesti koolieelse lasteasutuse õppekavasse. Lasteaias õppekavas on raha teemat kajastatud üldiselt, andes ainult oodatavad õpitulemused, kuid oluline on teadmiste kujunemisprotsess. Vastavalt riiklikule õppekavale peab 6-7aastane laps eristama enamkasutatavaid rahaühikuid (kroon, sent) ning teadma, kuidas ning kus neid kasutatakse (Koolieelse lasteasutuse riiklik ..., 2008), kuid materjalid nende teadmiste õpetamiseks praktiliselt puuduvad. Teadmisi, mida ja kuidas lapsele rahast ja selle kasutamisest õpetada, on eesti õppematerjalides vähe kajastatud. Õpetamisel on aga oluline teada, kuidas tekib lapsel raha mõiste - millised on lapse rahaga seonduvad teadmised ja oskused mingis kindlas vanuses. Oma laiahaardelisuse tõttu on raha raskesti defineeritav ning abstraktsuse pärast ka keeruline mõista, eriti väikelapse eas. Seetõttu on oluline antud valdkonna terviklikkuse mõistmine.

Laste majandusliku mõtlemise arengut on vähe uuritud. Teada olevalt ei ole antud teemat Eestis uuritud, see on jäänud tagaplaanile. Ka Feldmann (2002) toob välja, et antud valdkonna probleemiks on eelnevate uurimustööde vähesus ja ühekülgsus. Uuringute vähesuse põhjuseks on see, et laste majandusteadvuse areng on majandusteadlaste jaoks perifeerne teema ning kasvatusteadlased ja psühholoogid on majandusest liiga kaugel. Ühekülgsus tuleneb sellest, et enamus olemasolevaid uurimustöid baseerub Piaget` arenguteoorial (Feldmann, 2002).

Tervet majandussüsteemi on väikelapsel raske tajuda. Paljud institutsioonilised asutused (pangad, äriettevõtted) jäävad laste jaoks kaugeks ja võõraks. Vastavaid teadmisi nendest jagatakse läbi sümbolite, tavade või meedia, kuid otseseid kontakte näiteks pankade ja erinevate äridega on harva. Seetõttu on lastel raske neid oma mallidesse paigutada, mis raskendabki majanduslikust süsteemist arusaamist (Feldmann, 2002).

Raha mõiste on komplitseeritud. Samas on raha igapäevaselt käsitletav vahend. Maksevahend on vajalik ühiskonnas ja indiviidi elus. Seetõttu on teiste valdkondade kõrval

oluline käsitleda ka raha tundmist ja kasutamist lasteaias, mille õppekavas on antud teemat üldiselt kajastatud. Selle töö eesmärgiks on teada saada, millised on 3-7 aastaste lasteaialiste teadmised raha tundmisest, kasutamisest ning esemetele väärtuse andmisest. Nendest teadmistest tulenevalt saavad õpetajad või lapsevanemad lapsele antud valdkonna arendamiseks sobiva sisu ja raskusastmega mängu valida.

Raha mõiste, funktsioonid ja rahaühik

Enne kui kirjutatada raha mõiste kujunemisest, selle kasutamisest ja rahaühikute tundmisest koolieelses eas, peab seletama lahti, mis on raha mõiste, funktsioonid ja rahaühik. Sõna „raha” kasutatakse erinevates situatsioonides iga päev mitmeid kordi. Samal ajal teadmata, mis see tegelikult on. Igapäevaelus tähistatakse selle mõistega väga paljusid asju, kuid majandusteaduses on rahal spetsiifiline tähendus. Sõrg (1997) väidab, et raha defineerimist raskendab tema kasutussfääri laienemine, ülesannete areng ja liigiline mitmekesisustumine (tšekid, aktsiad, võlapaberid, pangakaardid jne).

Eelnimetatud põhjustel arvatakse, et kõige otstarbekam oleks raha defineerida läbi tema funktsioonide. Rahaks nimetatakse kõike, mis funktsioneerib vahetusvahendina, väärtusstandardina või rikkuse kandjana (Mayer, Duesenberry & Aliber, 1992). Järgnevalt nendest ülesannetest lähemalt.

Vahetusvahendina osaleb raha kaupade ja teenuste ringluses. Kaubad ja teenused vahetatakse raha vastu. Toimub raha edasi andmine isikule, kellel on kaupu, mida soovitakse endale saada (Eesti entsüklopeedia, lk 669; Mayer et al., 1992). Väärtusstandardina võimaldab raha väljendada ostetavate teenuste ja kaupade hinda, maksumäärasid ja võlgnevuste suurust (Eesti entsüklopeedia, 1994). Mayeri, Duesenberry ja Aliberi (1992) järgi kasutatakse seda väärtuste vastastikuseks võrdlemiseks. Rikkuse kandjana omab raha kahte peamist omadust, milleks on oluliste tehingukulude puudumine ja suhteliselt püsiv väärtus. Tehingukulude puudumise all mõeldakse, et raha säilitamisel hoiusesse paigutamisel ei kaasne lisakulusid, nagu need kaasnevad näiteks kinnisvara soetamisega. Suhteliselt püsiv väärtus seisneb selles, et kellelegi võlgu andmisel ei muutu raha hulk aja möödudes väiksemaks, vaid saadakse sama palju raha tagasi kui laenati (Mayer et al., 1992).

Lisaks raha ülesannetele kaasneb maksevahendiga veel termin rahaühik. Rahaühik on seadusega kehtestatud rahasüsteemi element, mis jaguneb väiksemateks ühikuteks. Harilikult jaguneb see kümnendsüsteemi alusel (1 kroon jaguneb 100 sendiks) ning erinevate riikide rahade võrdlemisaluseks on valuutakurss (Eesti entsüklopeedia, lk 671). Kuid riike ja rahasid on palju ning nende omavahelised suhted pole kindlalt määratletud, seetõttu on raha vaid

suhteline mõõtühik. Teiseks on mõõtühik millegi mõõtmiseks, näiteks ajaühik on aja mõõtmiseks ja pikkusühik pikkuse mõõtmiseks. Selle järgi võetuna peaks rahaühik mõõtma raha, kuid tegelikkuses on see väärtuse mõõtmiseks. Seepärast oleks korrektsem nimetada rahaühikut väärtusühikuks.

Laste arusaamine raha mõistest

Kuigi lapsed opereerivad rahaga juba väikesest vanusest peale, jääb selle mõiste neile siiski koolieelses eas abstraktseks. Sellest on tingitud ka mitmed probleemid, mis raskendavad rahast arusaamist. Zevenbergen, Dole ja Wright (2004) on välja toonud järgmised raha mõiste kujunemist raskendavad asjaolud.

1. Esemel suurusel ja väärtusel ei ole otsest seost.
2. Lastel on vähene arusaam asjade kvalitatiivsetest omadustest.
3. Kahe rahatähtede hulga vahel, mille väärtus on tegelikult sama, ei pruugi olla üksühest vastavust.
4. Sentide suurused ei ole vastavuses nende väärtustega.

Lastel muudab kauba väärtuse mõistmise keeruliseks seose puudumine eseme suuruse ja väärtuse vahel. Nimelt tajuks eelkooliealine laps objektide väärtusi paremini, kui nende hind oleks vastavuses tema suurusega, väiksemad esemed oleksid odavamad ja suuremad kallimad. Tegelikuses on olukord keerulisem. Televiisor, olles mõõtmelst suhteliselt suur, on siiski odavam kui pisikesed briljantidest kõrvarõngad. See muudabki objektide väärtuse mõistmise väikelapse eas komplitseerituks (Zevenbergen et al., 2004).

Esemete väärtus ei sõltu selle suurusest ning siit kujuneb välja järgmine probleem. Miks on ühed asjad hinnalisemad kui teised? Sellest arusaamise muudabki keeruliseks see, et väärtuslikkuse põhjust pole otseselt näha, vaid peab teadma esemete päritolu, koostist ja funktsioone. Näiteks, miks on üks maal kallim kui teine või miks on auto kallim kui jalgratas. Koolieelses eas oleval lapsel pole erinevatest ostetavatest objektidest nii palju taustteadmisi ja kogemusi, mistõttu on esemete väärtusest arusaamine tema jaoks keeruline (Zevenbergen et al., 2004).

Kahe rahatähtede hulga vahel, mille väärtus on tegelikult sama, ei pruugi olla üksühest vastavust. Lapsel on raske mõista, kuidas saab viis kahe kroonist olla samaväärsed ühe kümnekroonisega, kui viis eset on rohkem kui üks (Zevenbergen et al., 2004). Piaget ja Szeminska (2002) leidsid, et nelja kuni viie aastased lapsed oskavad esemeid üks ühele vastavusse seada, kuid ei oska vastavusele toetudes aru saada, et need kaks elementide hulka on võrdsed. Alles operatsioonide-eelse staadiumi lõpuks on muutunud ekvivalentsus

mõistetavaks. Seetõttu võib järeldada, et enne seda on lapsel keeruline aduda kahe hulga, mille arvuline kogus on erinev, ekvivalentust.

Raskendavaks asjaoluks on veel, et sentide suurused ei ole vastavuses selle väärtusega. See tähendab seda, et sendid ei suurene vastavalt väärtusele (Zevenbergen et al., 2004). Näiteks on Eesti vabariigi rahasüsteemis kahekümne ja viiekümne sendised peaaegu samasuurused. Väikelastel oleks lihtsam aru saada, kui sentide väärtuse kasvades suureneks ka nende läbimõõt. Kuna praegusel ajal ei ole võimalik sentide eest eriti midagi osta, siis ei ole see probleem kuigi aktuaalne.

Raha mõiste kujunemist raskendavad mitmed asjaolud, mis on tingitud eelkõige raha abstraktsusest ning ka laste vähestest teadmistest. Nendest probleemidest teadlik olemine, aitab mõista raha kasutamise õpetamise keerukust ja olulisust. Samas annab see viiteid, millele õppeprotsessi juures rohkem tähelepanu pöörata.

Mõistete kujunemine koolieelses eas

Kuna töö üheks eesmärgiks on uurida raha mõiste tundmist erinevas vanuses, siis on oluline teada, kuidas mõisted üldse kujunevad. Toomela (2003) toob välja, et mõiste kirjeldab objekti ehk näitab selle teatud tunnuseid ning seostab kindla objekti teiste objektidega, st esitab tunnuste vahelised seosed. Mõistete arengu protsessis eristatakse tava- ja teadusmõisteid (Toomela, 2003).

Tavamõistete korral lähtuvad lapsed asjade välistest, silmaga nähtavatest ühisomadustest ning ise nad ei teadvusta endale mõiste kujunemist. Tavamõiste kujunemiseks on vajalik, et laps tegutseb, vaatleb ja katsetab oma lähiümbruses ning teeb üldistusi maailma kohta. Teadusmõiste esitatakse mõistete süsteemis, laps seletab mõistet teise mõiste kaudu. Kui tavamõiste puhul on olulised seosed sõna ja objekti vahel, siis teadusmõistete korral on tähtsad mõistete omavahelised seosed ehk mõiste asukoht mõistesüsteemis. Laste mõistetes on tähtsal kohal otseselt nähtavad ja kogetavad tunnused (Kikas, 2008). Koolieelses eas kasutavad lapsed valdavalt tavamõisteid. Teaduslikud mõisted hakkavad arenema seoses koolis antavate uudsete verbaalsete ülesannetega (Toomela, 2003). Seega koolieelses eas olevad lapsed õpivad ära raha mõiste, kuid neil on raske mõista raha ringlust terviklikult, sest nad ei näe ega taju seda.

Laste mõistetes kirjeldatakse objekti selle iseloomulike tunnuste abil. Iseloomulikud tunnused on tüüpilisematel objektidel, kuid samas leidub ka ebatüüpilisi objekte, mida ei saa läbi iseloomulike tunnuste iseloomustada. Iseloomulikud tunnused kujundatakse igapäeva kogemusest vastavate objektidega (Kikas, 2008).

Koolieelses eas laps, kes opereerib tavamõistetega, ei tegutse maailmas üksi. Ta saab keele vahendusel informatsiooni maailmast teistelt teda ümbritsevatelt inimestelt. Täiskasvanud aitavad lapse sõnavara rikastada. Kuid nende aastatega kogutud teadmised moodustavad abstraktse süsteemi, kus toimub mõtlemine teadusmõistetena. Täiskasvanuga suheldes ja teadmisi omandades peavad lapsed seega integreerima kahte tüüpi teadmisi, enda kogetu (tavamõisted) ja täiskasvanult kuuldu (teadusmõisted). Selle tulemusena areneb lapsel kogemuse ja õpetuse alusel konstrueeritud maailm. Õppimise algusfaasis kujunevad pseudomõisted, mis on väliselt teadusmõisted, kuid sisult tavamõisted (Kikas, 2008). Näiteks laps õpib lihtsalt ära sõna „raha”, „müük”, „ost”, „rahaühik” jne, kuid järeldused, mida see sõna tähendab, teeb oma kogemustest lähtuvalt. Ta võib kasutada neid mõisteid isegi kindlas kontekstis ja täiskasvanuga sarnaselt, mistõttu võib tunduda, et ta on uue teadmise ära õppinud. Samas võib laps kasutada sõna ka mittesobivas kontekstis.

Kikas (2008) toob välja, et õppimise algul on loomulik, et lapsel on pseudomõisted, mis peaksid arenema teadusmõisteteks. Samas võivad osad mõisted jääda pseudomõisteteks ehk väärmõisteteks. Need võivad alguses tunduda teadusmõistetena, kuid täpsustavate küsimuste esitamisel või sõna kasutamisel uues olukorras selgub, et lapse mõiste sisu on erinev (Kikas, 2008). Raha mõistest arusaamine on protsess, mille käigus laps peab jõudma teadusmõisteni. Rahast, ostlemisest ja asjade väärtustamisest kuuleb laps kõikjalt (kodus, lasteaias, mänguplatsidel jne) ja need on kõik abstraktsed mõisted, seega on nendest väärarusaam ka kerge kujunema.

Mõisted ei teki ega muutu niisama. Need on seotud mõtlemisega. Nii on see ka raha mõiste kujunemisel. Mõtlemine on kogemuse ja sellele vastav tegevuse seesmine organiseerimine. See seisneb teadmiste - mõtlemise ühikute - diferentseerimises ja seostamises teiste teadmistega. Mõtlemise ühikute arengu etapid arengulises järjekorras on tavamõisted, teaduslikud mõisted ja süsteemsed mõisted (Toomela, 2003).

Toomela (2003) sõnul kodeeritakse tavamõistes informatsioon, toetudes igapäevaelus otseselt meelte vahendusel saadud informatsioonile või informatsioonile, mis on põhimõtteliselt mõistetav otsese tajukogemusena. Lapsed on võimelised omama tavamõistelisi teadmisi selle kohta, et maailmas pole kõik otseselt jälgitav, kuid neil puuduvad veel mõtlemise vahendid, millega tajule mittekättesaadavat maailma tegelikkusele vastavalt mõtestada (Toomela, 2003).

Raha mõiste kujunemine koolieelses eas

Viimase kolmekümne aasta jooksul on väga vähe uuritud majandusliku teadvuse arengut, mistõttu ei leidu ka sellealaseid põhjapanevaid teooriaid. Peaaegu kõik uurimused põhinevad Piaget` arenguteoorial (Feldmann, 2002). Kuigi nüüdisaja uurijad leiavad tema töös puudusi, on ta ideed siiski silmapaistva mõjuga arengupsühholoogia vallas (Butterworth & Harris, 1994; Krull, 2000). Krull (2000) lisab veel, et Piaget` intellekti arenguteooria on lisaks psühholoogia valdkonnale ka pedagoogika üks lahutamatu osi ning selle tundmine on abiks mitmete laste kognitiivse arenguga seostuvate probleemide adumiseks.

Piaget` järgi on teadmiste omandamise liikuma panevaks jõuks inimese kaasa sündinud huvi teda ümbritseva maailma vastu. Indiviidi sisemine aktiivsus käivitub motivatsiooni abil (Krull, 2000). Kuna peres on raha mitmel erineval viisil kõneaineks, suhete mõjutajaks ja soovide täitmise vahendiks, soovib laps sisemisest huvist tingituna raha funktsioonidest rohkem informatsiooni ja kogemusi saada.

Sisemisest aktiivsusest ja huvist tingituna hakkab laps omandama teadmisi rahast ja selle kasutamisevõimalustest, kuid kõike informatsiooni ning oskusi ei omandata korraga, vaid järk-järgult. Butterworth ja Harris (1994) ning Barbour ja Seefeldt (1998) toovad välja, et Piaget` teooria järgi leiavad lapse kognitiivses arengus aset astmelised muutused neljas etapis. Käesolevas töös keskendutakse kahele esimesele etapile.

Algselt, sensomotoorsel perioodil, konstrueeritakse teadmised mootorsete tegevuste läbi, mis seostavad imiku reaalsusega ning tekitavad korrapäraseid tunnetuslikke tagajärgi (Butterworth & Harris, 1994). Antud etapil toimub astmeline üleminek reflektiivselt käitumiselt eesmärgipärasele tegevusele. Sensomotoorne reageerimine vahetutele ärritajatele muutub mõtteliseks ettekujutamiseks ja nähtud toimingute matkimiseks. Kujuneb mõistmine, et esemed eksisteerivad ka siis, kui need ei ole meie vaateväljas. Samal ajal hakkab Piaget` arvates kujunema ka matemaatiline mõistmine (Barbour & Seefeldt, 1998; Krull, 2000). Sellel perioodil saab lastel kujundada algseid rahaga seonduvaid toiminguid matkimise teel, näiteks ostmisel kauba saamine ja raha andmine või erinevate rahadega (sendid, kroonid) tutvumine. Laps tutvub rahaga, seda silmadega uurides ja käega katsudes ning imiteerides lihtsamaid maksevahendiga seonduvaid toiminguid.

Pärast kogemuslikku perioodi tuleb operatsioonide-eelne aste, mil omandatakse vähehaaval süstemaatiline loogiline mõtlemine. Kujuneb kõnekeel ja võime lahendada probleeme sümbolite vahendusel. Ülesandeks on mõtlemise organiseerimine vaimsete operatsioonide süsteemiks (Butterworth & Harris, 1994). Omased on raskused tajutavate esemete klassifitseerimises, osade ja tervikute eristamises ning sündmuste käigu mõttelises

pööramises (Krull, 2000). Lapse mäng muutub sümbolistlikuks, nt mängitakse müüjaid, pankureid jne (Barbour & Seefeldt, 1998). Antud perioodil saab edasi arendada ostmisprotsessi (mis ostmisel toimub). Poemängus kaupadele hindade panekuga saab lastele õpetada esemetele rahalise väärtuse andmist. Operatsioonide-eelsel perioodil on lapsed võimelised õppima lihtsaid matemaatilisi oskusi või igapäevast arvutamist (Barbour & Seefeldt, 1998). Lastele võib õpetada rahatähti, nende lihtsamaid seoseid (üks kroon on võrdne kahe 50 sendiga) ja väiksemate arvudega kalkuleerimist. Selle etapi lõpuks hakkab laps tajuma, et rahal on erinevad väärtused, tunneb enamjaolt kõiki rahatähti.

Kõige paremini sobib Piaget` arenguteooria matemaatilise ja loodusteadusliku arutlusvõime kirjeldamiseks, vähem sotsiaalse ja humanitaarse mõtlemise kirjeldamiseks (Krull, 2000). Rahaga ümberkäimine sõltub matemaatilistest teadmistest nagu numbrite tundmine, liitmis- ja lahutamisoskus ning esemete väärtuste mõistmine.

Piaget` kognitiivse arengu nelja perioodi on kritiseeritud selle poolest, et need on vanuseti liiga kindlalt määratletud. Tähelepanu ei ole pööratud keskkonnamõjudele, mis mõjutavad lapse arengut (Barbour & Seefeldt, 1998). Nii on see ka raha mõiste kujunemisel koolieelsel lapsel. Kui kodus räägitakse tihti sel teemal või mängitakse ostlemist ja asjadele väärtuste andmist, siis omandab laps kiiremini majandusalased terminid.

Vene psühholoog Vögotski oli samal arvamusel nagu Piaget, et arengut ei saa seletada, lähtudes ainult bioloogilisest ja küpsus faktorist või keskkonna ja sotsiaalsest faktorist. Lapse areng sõltub nende faktorite koosmõjust.

Vögotski järgi on põhjanev roll laste kognitiivses arengus sotsiaalsel kontekstil. Olulisel kohal on lapse arengus vanemad, õpetajad ja eakaaslased, kellega suheldakse ja mängitakse. Last ümbritsevas sotsiaalses keskkonnas toimub õppimine ja areng, mis ei ole üks ja see sama, kuid on omavahel tihedalt seotud ja mõjutab last elu esimest päevast alates (Davis & Tu, 2008). Samuti on raha mõiste kujunemine ja selle kasutamisoskus varases eas tihedalt seotud perekonna, õpetajate ja eakaaslastega.

Erinaevalt Piaget`st pööras Vögotski rohkem tähelepanu keele tähtsusele laste mõtlemise arengus. Kui lastel pole isiklikku seost ja suhtlemiskogemusi teatud mõistetega, nt raha, ostmine, müümine, vahetamine jne, siis ei mõista nad nende tähendust ning seovad need mõisted kui „prototüübid” kindlate teemade, olukordade ja isikutega ning katseliselt sobitavad suhtlusaktidesse, kus need seostatakse olemasolevate kogemustega (Feldmann, 2002).

Enne, kui laps omandab kõne, mängivad ja tegutsevad nad jäljendades teisi, kasutades selleks muid vahendeid peale keele. Olles omandanud kõne, seovad nad selle oma tegevusega, mistõttu nende tegevus muutub keerulisemaks. Nad on võimelised plaanima ja

juhtima enda tegevust koos ümbritsevaga, kasutades selleks kõne abi (Barbour & Seefeldt, 1998). Enne kõne algust on lapsed võimelised tegelema lihtsamate ostu-müügi protsessidega, matkides ümbritsevaid inimesi. Hiljem, pärast kõne välja kujunemist, saavad nad muuta oma poemängu keerulisemaks ja mitmekülgsemaks.

Operatsioonide-eelsel mõtlemise etapil, kujuneb mõtlemise ja keele vahel seos. Teadvuses olevaid kujundeid hakatakse kokku viima sõnadega. Omandatakse järk-järgult suurem oskus oma mõtete väljendamiseks sõnaliselt ja probleemide verbaalseks lahendamiseks. Selle perioodi lõpus hakkab egotsentriline kõne taanduma ning aste-astmelt alustab väljakujunemist sisekõne, mis lõplikult kujuneb välja konkreetsete operatsioonide staadiumis (Butterworth & Harris, 1994; Krull, 2000). Krull'i (2000) väitel nimetatakse sisekõneks sõnades väljendatud mõtlemist, mida tarvitatakse omaette arutledes. Mõtlemise ja keele ühinemisega tõuseb ka mõtlemise kvaliteet, mistõttu paraneb lapse arusaam rahast ja sellega seonduvatest toimingutest.

Võgotski leiab, et on olemas kaks arengulist taset, millega laps opereerib. Esimene tegutsemisaste on tegelik arengutase, kus laps saab ise probleemide lahendamisega hakkama ja oskab vastavas situatsioonis toime tulla. Teine on potentsiaalne arengutase, kus laps tegeleb sama ülesande lahendamisega juhendaja abiga. Kui laps küpseb, saab potentsiaalsest tasemest tegelik arengutase, kus ta oskab situatsioonis toime tulla iseseisvalt. Seda vahet kahe arengu astme vahel nimetatakse lähiaarengu tsooniks (Barbour & Seefeldt, 1998). Sellest tulenevalt peab rahaga opereerimist, esemetele väärtuste andmist õpetama lähtuvalt lapse arengust. Õpetaja, lapsevanema või suuremate teadmistega mängukaaslase ülesandeks on planeerida mängu nii, et tegevuses oleks lapsele midagi uut.

Eelnevad uurimused

Raha väärtus ning raha kasutamine ostmisel ja müümisel. Sellel teemal on suuremaid uurimusi läbi viinud neli teadlast erinevatel ajajärkudel. Kõige varem uuris laste majandusliku teadvuse arengut Strauss (1952), kellest lähtuvad kõik teised uurijad. Feldmann (2002) peab Straussi kõrval oluliseks uurijaks sel teemal ka Furthi, kes viis oma uurimuse läbi eelmise sajandi 70ndate keskpaigas. Kõige ulatuslikumad uurimused on läbi viinud Itaalia uurijad Berti ja Bombi (1981, 1988).

Feldmann (2002) toob välja Straussi laste majandusliku teadvuse arengu kategoriseerimise, mille viimane 20. sajandi keskpaigal läbi viidud uurimustulemuste põhjal koostas. Uurimuses osales 66 last vanuses 4,5-11. Strauss jagab laste majandusliku teadvuse

arengu üheksasse faasi. Iga aasta on üks tase, kuid kuueaastaselt toimub lapses kiire areng ja ta läbib selles vanuses kolm faasi.

Esimeses astmes (4-5aastased) osatakse nimetada osasid rahatähti, kuid mitte kõiki. Mõistetakse, et raha eest ostetakse asju ning iga rahatähe eest saab osta kõike. Teatakse, et ostmisel toimub müüja ja ostja vahel raha vahetamine.

Teises kuni neljandas astmes (6aastased) ei ole lastel raha väärtusest konkreetset arusaamist kujunenud. Osatakse nimetada kõiki rahatähti. Arvatakse, et ühe kindla rahatähe eest on võimalik osta täpselt sama väärtusega kaupa. See tähendab, et kümnekroonisega ei saa osta viis krooni maksvat asja. Veel mõeldakse, et müüja annab alati vahetusraha tagasi. Saadakse aru, et müüja on kaupade eest maksnud, kuid ei seostata seda kliendiga. Näiteks mõeldakse, et müüja kasutab raha oma isiklikuks otstarbeks (Feldmann, 2002; Strauss, 1952).

Kolmandas astmes mõistetakse, et müüja ei anna alati ostjale vahetusraha tagasi. Saadakse aru, et viie krooniga saab osta kolmekroonise kommi, sest 5 krooni on rohkem. Ollakse arvamusel, et müüjad on kaupluse omanikud ning saavad ostja raha endale.

Neljandas faasis teatakse juba, et asjad maksavad alati raha ning nende väärtust saab rahas väljendada. Järgmises viiendas astmes (7aastased) hakatakse aru saama raha arvulisest väärtusest. Suudetakse kirjeldada mitteisiklike suhteid müüja ja kliendi vahel. Teatakse, et ostja poolt antud raha läheb poe omanikule (Feldmann, 2002; Strauss, 1952).

Majanduslike probleemide peale hakkavad lapsed mõtlema juba väga varakult. Umbes 5aastaselt saavad nad aru, et raha kasutatakse asjade ostmiseks, kuid tihtipeale võrdsustavad nad eseme suuruse ja väärtuse. Sellekohased vaeleusaamad hakkavad kaduma 7-8 aastasel (Strauss, 1952, viidatud Fanelly et al., 1995 j).

Feldmann (2002) on oma uurimustöös lisanud Straussi majandusliku arengu astmete võrdluseks ka Furthi periodiseeringu. Furth viis uurimuse läbi ajavahemikus 1974 – 1975 Inglismaal, mille tulemusel ta kategoriseerib laste majandusliku teadvuse arengu nelja faasi: mänguline, funktsionaalne (7-8aastased), osaliselt süsteemne (9-10aastased), süsteemne. Mängulises etapis ei tunta raha olulisi funktsioone. Arvatakse, et raha on vabalt saadav ning see vahetab reeglita omanikku. Vahetusrahas nähakse raha saamise allikat. Väiksemad lapsed näevad poena sellist asutust, kus antakse nii kaupa kui ka raha. Oletatakse, et viimast antakse sellepärast, et teisi asju osta. Mõeldakse, et kauba eest maksmisel on rituaalne funktsioon.

Funktsionaalses astmes mõistetakse, et raha on vahetusinstrument – ostmisel makstakse kauba eest rahaga. Saadakse aru, miks antakse vahetusraha, kuid ei aduta, mis rahaga edasi juhtub. Oletatakse, et raha antakse vaestele või valitsusele. Osaliselt süsteemses faasis

mõistetakse majandussüsteemi osaliselt. Saadakse aru ostmise ja müümise protsessist ning sellest, et on olemas erinevad tööd, mille eest saab raha. Kuid samas ei mõisteta ostu-müügi juures kasumivajadust. Ei teata, kas poe omanik kasutab kogu raha uute toodete ostmiseks või jätab endale ka osa. Süsteemses etapis mõistetakse kogu süsteemi – raha süsteemi isiklikku ja sotsiaalset tähendust. Teatakse, et müüja müüb kallimalt, kui sisse ostab. Seoses sellega saab kasumit ning on võimeline ennast elatama (Feldmann, 2002).

Itaalia uurijad Berti ja Bombi (1981) viisid peaaegu 30 aastat hiljem läbi uue pikaajalise uurimuse, kus nad toetusid Straussi (1952) tulemustele. Nad uurisid laste majanduslikke teadmisi, kuid põhjalik arutelu käis Straussi (1952) kirja pandud teise (üksühene vastavus – peab maksma täpselt sama summaga, mis on asjal hinnaks, nt 5 kr kommi eest peab maksma täpselt 5 kr) ja kolmanda (ostmiseks on vaja suuremat raha summat, kui on asjade hind) astme üle.

Teadlased Berti ja Bombi (1981) arvasid, et Straussi (1952) teine ja kolmas tase peakasid loogilist mõtlemist arvestades olema vastupidises järjekorras. See tähendab, et kõige pealt tuleb laste majandusliku teadvuse arengus etapp, kus nad arvavad, et ostu eest peab maksma suurema raha summaga, kui on asjade väärtus. Pärast seda hakkab laps lähtuma ostmisel üksühesest põhimõttest. Intervjuus saadud andmete analüüsimisel selgus, et uurijate hüpotees leidis kinnitust. Üksühene vastavuse printsiip on enne kui arusaam, et ostu eest peab maksma sama palju või rohkem raha, kui on asjade tegelik hind.

Samuti tõid uurijad tulemuste põhjal välja, et raha mõistest arusaamise ja selle kasutamisoskuse areng on protsess, mis vanuse kasvades muutub täpsemaks ja kompleksemaks. Iga etapiga lisandub laste oskustele rahaga opereerimisel juurde nüansse, mis on keerulisemad ja omavahel paremini läbi põimunud (Berti & Bombi, 1981). Seega toovad Berti ja Bombi (1981, 1988) välja järgmised laste majandusliku teadvuse arengu etapid seoses raha väärtuse ja selle kasutamisega ostmisel ning müümisel koolieelses eas. 0 tase – puudub arusaam rahast. Nt ei teata, mis on raha ning et seda kasutatakse ostmisel, müümisel.

1. tase – raha kasutatakse maksmisel, kui sa ostad midagi. Sel arengu etapil olles teavad lapsed, et raha kasutatakse ostmiseks ja nad kasutavad seda efektiivselt poemängu imiteerides. Lapsed teavad, et ostmisel on raha andmine kohustuslik, kuid nad ei tea põhjust, miks see nii on.

2. tase – iga raha eest ei saa osta kõike. Lapsed hakkavad eristama erinevat tüüpi (paberrahad, mündid) rahasid ning väga üldistest kriteeriumidest otsustavad, millise rahaga saab maksata ja millisega mitte.

3. tase – vahel ei ole raha piisavalt. Lapsed mõistavad, et mõni asi maksab rohkem, kui teised ja mõni asi vähem. Samuti aduvad, et kindlat tüüpi raha ei saa kasutada sellepärast, et seda ei ole piisavalt. Nii nagu teises astmes laps ei mõista, miks poemüüja vahel annab raha tagasi, ei tea ta selle tagaimaid ka kolmandas tasemes. Erinevus võrreldes eelmise etapiga seisneb kvantitatiivsuse kriteeriumis. See tähendab, et raha ei saa kasutada ostmiseks, kui seda on liiga vähe või ei ole piisavalt.

4. tase – otsene vastavus objektide ja raha vahel. Ostmisel on vajalik täpselt nii palju raha, nagu ostetav asi maksab.

5. tase – õiged teadmised. Sellel tasemel saab laps aru, miks toimub poes raha vahetus. Saadakse aru, et kui annad müüjale rohkem raha, kui ostetav asi on väärt, siis saad ka raha tagasi.

Enne nelja-aastaseks saamist ei suuda lapsed järjestada õigesti tegevusi, mis kaasnevad ostmisega. Nad räägivad küll maksmisest, kuid poemängus vahetavad nad tegelikult ainult objekte. Nelja-aastased on omandanud üldised ostmise ja müümise kriteeriumid: ostja küsib, poemüüja annab midagi, ostja annab raha ja siis müüja annab raha tagasi, kuigi mitte alati (Berti & Bombi, 1988). Lapsed teavad üldiselt tegutsemist antud olukorras, kuid nad ei tea selle tegevuse majanduslikke põhjuseid.

Kui laps hakkab mõistma, et maksmiseks on vaja „õiget” raha summat, on see esimene samm lihtsast müümise ja ostmise rituaalist arusaamiseni, et raha ja asjade vahel on seos. Uurimusest tuli välja, et peaaegu kõik lapsed, kes esimesel küsitlemisel olid arenguastmes, kus arvasid, et asjade ja raha vahel on üksühene vastavus, olid omandanud aasta pärast õige mõistmise raha kasutamisest asjade ostmisel (Berti & Bombi, 1988).

Etapis, mil laps on jõudnud arusaamiseni, et iga asja jaoks on olemas „õige raha”, siis ta tegeleb keeruliste vaimsete operatsioonidega. Esiteks ta peab mõistma, et erinevatel asjadel on erinevad hinnad ja erinevatel rahadel on erinev väärtus. Lapse mõtlemine toimub keerulisemal tasandil ja on loogilisem, kuid ta ei kasuta veel aritmeetilisi oskusi. Kuigi lapsed oskavad nimetada mõningaid rahatähti, ei oska nad numbreid viia vastavusse raha väärtusega. Kui laps on omandanud algsed aritmeetilised teadmised ja need integreerinud rahaga seonduvate mõistetega, siis on laps omandanud õiged teadmised antud teemal. Teadmiste täielik omandamine saab aluguse umbes seitsmenda eluaastast või sealt edasi, oleneb lapsest (Berti & Bombi, 1988).

Võrreldes Straussiga ei ole Berti ja Bombi lapse majanduslikku teadlikust vanuseti nii kindlalt piiritletud. Samuti lähenesid nad sellele teemale laiemalt. Nad ei uurinud ainult rahaga ümber käimist, vaid ka hindade ja kaupade vahelisi seoseid. Berti ja Bombi (1988)

oma uurimustööga jõudsid järeldusele, et Strauss (1952) on oma töös lähenenud sellele teemale liiga kitsalt ning piiritletult.

Hinna ja kaupade vahelised seosed. Kuna raha ei ole seotud ainult kauplemisega, vaid ka hindadega, siis Berti ja Bombi (1988) uurisid, kuidas lapsed vanuses 6-11 mõistavad esemete ja hindade vahelisi seoseid, mille järgi nad otsustavad, et mingi asi on kallim kui teine. Valimi miinimum piiriks oli kuues eluaasta, kuna selles eas hakkavad lapsed mõistma, et hüvede ja raha vahel on otsene vastavus.

Küsitluste vastustest lähtuvalt moodustasid Berti ja Bombi (1988) neli taset, mis näitavad, kuidas kujuneb lastel arusaam asjade ja hindade vahelistest seostest.

0 tase – ei tea. Siia gruppi kuulusid lapsed, kes ei tunnistanud erinevusi hindade vahel või ütlesid lihtsalt, et ei tea.

1. tase – hind sõltub eseme karakteristikutest ehk iseloomulikest tunnustest. Lapsed teavad, et asjadel on erinevad hinnad, kuid arvavad, et selle põhjuseks on esemete välised tunnused nagu nt suurus ja välimus.

2. tase – hind sõltub sotsiaalsetest kaalutlustest. Laps on kindel, et kaupadele panevad hinnad müüjad, võttes sealjuures arvesse kaupade vajalikkust ja kasutamisetarvet.

3. tase – hind sõltub tehtud tööst. Lapsed teavad, et kaupade hind sõltub selle valmistamiseks kulunud tööst.

Oma uurimuse kõrvale toovad Berti ja Bombi (1988) võrdluseks ka Burrise uurimuse. Tema uurimistöö tulemusena selgus, et 4-5aastased lapsed on arvamusel, et asjade hind sõltub nende füüsilisest suurusest. 7-8aastased mõtlesid, et hind sõltub kauba kasulikkusest või eseme funktsioonist (Burris, 1983, viidatud Berti & Bombi, 1988 j).

Lisaks USA ja Itaalia uurijatele on ka Saksamaal uurinud Feldmann (2002) laste sellealaseid teadmisi. Ta on analüüsinud 1982-1985 aastatel Hannoveris ja Austrias läbi viidud intervjuusid. Feldmanni arvates 6-7 aastastel lastel alles hakkab tekkima arusaam, et kaupu saab väärtustada ka füüsiliste omaduste, suuruse, kaalu või tarbimisväärtuse (maitse, välimus, kasutusala) järgi. Umbes 8aastased lapsed mõistavad, et kaupadel on erinevad hinnad, kuid nad ei tea, et see sõltub tootmisprotsessist. Eseme väärtust ja vanust ei oska 8aastased lapsed veel seostada. Samas lapsed, kes tegelevad markide või müntide kogumisega, teavad, et haruldaste asjade väärtus on seda suurem, mida vähem neid on.

Uurimuse eesmärk ja uurimusküsimused

Käesoleva töö uurimusliku osa eesmärgiks on välja selgitada, millised on 3-7 aastaste lasteaialaste teadmised rahast, raha kasutamisest ning esemete väärtustest. Kujunesid välja järgmised uurimusküsimused:

1. Milline on laste arusaam raha kasutamisest erinevas vanuses?
2. Mille põhjal annavad erinevas vanuses lapsed esemetele rahalisi väärtusi?
3. Kuidas tunnevad erinevas vanuses lapsed rahatähti?

Meetod

Valim

Valimiks olid 3-7aastased lapsed, kes valiti juhuslikult kolmest erinevast lasteaiaast, mis asusid Eesti suuruselt teises linnas Tartus. Igas vanuses (3-4, 4-5, 5-6, 6-7, 7-8) oli 8 last, kellest 4 olid poisid ja 4 tüdrukud. Seega oli küsitletavaid kokku 40 (20 poissi ja 20 tüdrukut). Valimis osalenute emakeeleks oli eesti keel ning luba laste küsitlemiseks saadi lasteaedade juhatajatelt ja lapsevanematelt.

Mõõtvahend

Mõõtvahendiks oli poolstruktureeritud intervjuu, kus küsimuste arv ei olnud täpselt määratletud. Küsimuste arvu muutus oli tingitud informatsiooni täpsustavatest lisaküsimustest. Intervjuu koosnes kolmest osast, mis mõõtis kolme erinevat oskust raha kasutamisel:

1. Raha kasutamine (intervjuus küsimused 1-7, 23, Lisa 1);
2. Väärtuste mõistmine (intervjuus küsimused 8-17, Lisa 1);
3. Rahatähtede tundmine (intervjuus küsimused 18-23, Lisa 1).

Raha kasutamist mõõtvate küsimuste moodustamisel kasutati Berti ja Bombi (1981, 1988) uurimusi ning rahatähtähtede tundmisel lähtuti Fanelly et al. (1995) ja Brenneri (1998) töödest. Väärtuste mõistmise küsimuste koostamisel olid aluseks Zevenbergen et al. (2004) ja Feldmann (2002).

Protseduur

Eelnevalt viidi läbi kahe lapsega (poisi 3 a 6 k ja tüdruk 6 a 4 k) pilootintervjuu, kus tehti kindlaks, kas küsimused on mõistlikus järjekorras ja lastele arusaadavad, pildid sobilikud ning kogu intervjuu mõistliku pikkusega.

Iga lapsega viidi läbi üks intervjuu, mille ajaline kestvus oli umbes 12-17 minutit. Intervjuu läbiviimise aeg sõltus lapse teadmistest. See tähendab, mida suuremad olid lapse teadmised, seda rohkem aeg kulus intervjuueerimisele. Intervjuueerimine toimus ühe lapsega korraga, eraldi ruumis hommiku- või õhtupoolsel ajal. Intervjuu esimeses osas esitati küsimusi ilma näitevahenditeta, kuid teises ja kolmandas osas kasutati küsimuse paremaks mõistmiseks näitlikke vahendeid (Lisad 2-7). Kolmandas osas kasutati näitevahendina päris rahasid.

Vastuste salvestamiseks kasutati diktofoni ning andmete analüüsimiseks litereeriti intervjuud tekstiks. Andmete analüüsimisel kasutati kirjeldavat statistikat.

Tulemused

I osa - raha kasutamine

Kõigepealt vastasid lapsed küsimustele, mille järgi sai järeldada, kas lapsed mõistavad raha kasutamist poes. Samuti sai teada, mis vanuses midagi osatakse ja mõistetakse. Küsimusele, kust asju saadakse, vastati kõige enam *poest* (37 last¹). Keskmiseses (5-7aastased) ja vanemas (7-8aastased) vanuse grupis olevad lapsed teadsid kõik õiget vastust. Samuti teadsid seda ka enam nooremas (3-5 aastased) vanuse rühmas olevaid intervjuueeritavaid, kuid nende hulgas oli kolm tüdrukut, kes ei teadnud, et asju saadakse poest. Nemad pakkusid selle asemel *küllast* (1), *taadu käest* (1), *korvist* (1). Antud vastused on tabelis 1.

Tabel 1. Kust asju saadakse?

Vastuste variandid	3-5 a lapsed	5-7 a lapsed	7-8 a lapsed	Kokku
Poest	13	16	8	37
Muu	3	0	0	3
Kokku	16	16	8	40

Üldisele küsimusele, mis näitas, kas lapsed mõistavad, et asjade eest peab maksma, vastasid õigesti 32 intervjuueeritavat. Ülejäänud vastajad, kes arvasid teistmoodi, olid vanuses 3-5. Nad mõtlesid, et poest saab asju *alati ilma rahata* (5) või *vahel peab maksma ja vahel ei pea maksma* (2). Kahes vanemas vanuse grupis olevad lapsed teadsid, et poes olevate asjade

¹ Sulgudes olev arv näitab vastajate sagedust.

eest peab maksma. Tabelis 2 on toodud vanuseti välja vastused küsimusele, kas lapsed mõistavad, et asjade eest peab maksma.

Tabel 2. Kas poest saab asju niisama?

Vastuste variandid	3-5 a lapsed	5-7 a lapsed	7-8 a lapsed	Kokku
Ei saa	8	16	8	32
Saab	5	0	0	5
Ei tea	1	0	0	1
Vahel saab, vahel ei saa	2	0	0	2
Kokku	16	16	8	40

Suurem osa lastest teadis, et asjade ostmiseks on vaja *raha* (33). Õigesti vastanutest kaks last vastasid eelmisele üldisele küsimusele, et asju saab poest niisama. Sellele küsimusele vastasid kõik keskmise ja vanema rühma lapsed õigesti, kuid kõige väiksematest lastest arvasid natuke üle poolte, et ostmiseks on vaja raha (9). Ainult üks laps 3-5 aastastest intervjuueeritavatest ütles raha asemel, et ostmiseks on vaja *kaarti*. Lisaks arvati, et *pulga abil* (1) või *mänguasjaga* (1) saab samuti osta. Tabelis 3 on antud küsimusele vastused välja toodud vanuseti.

Tabel 3. Mida on asjade ostmiseks vaja?

Vastuste variandid	3-5 a lapsed	5-7 a lapsed	7-8 a lapsed	Kokku
Raha	9	16	8	33
Kaart	1	0	0	1
Muu	2	0	0	2
Ei tea	4	0	0	4
Kokku	16	16	8	40

Küsimusele, mis selgitas, kas lapsed teavad, mida raha saamiseks peab tegema, vastasid lapsed juba rohkem erinevalt (tabel 4). Vastanutest 26 last mõistsid, et raha saamiseks peab tegema *tööd*. Peale selle oldi arvamusel, et raha saamiseks peab seda *pangast*, *pangaautomaadist*(3), *rahakotist* (2) võtma. Mõned lapsed arvasid, et raha saab nt veel *poest kassast* (2), *kodust* (1). Kõige enam erinevaid vastuseid andsid nooremad lapsed ning nemad teadsid ka kõige vähem, et raha saamiseks peab tegema *tööd* (4). 7aastased lapsed andsid kõik õige vastuse. Ka keskmises vanuse grupis olevatest lastest teadsid enamus, et raha saamiseks peab *tööd* tegema. Selles vanuse rühmas vastas ainult kaks last, et raha saamiseks peab panka minema või pangaautomaadist võtma.

Tabel 4. Mida peab tegema, et raha saada?

Vastuste variandid	3-5 a lapsed	5-7 a lapsed	7-8 a lapsed	Kokku
Tööd	4	14	8	26
Pank, pangautomaat	3	2	0	5
Rahakott	2	0	0	2
Muu	4	0	0	4
Ei tea	3	0	0	3
Kokku	16	16	8	40

Intervjueeritavatest teadsid 30 last, et poes antakse raha *müüjale*. Mõned lapsed pakkusid küsimusele, kellele antakse poes raha, vastuseks *tädi* (5) ning muudeks variantideks olid *sõber* (1), *kassa* (1) ja *ostja* (2). Antud küsimusele oskasid õigesti vastata enamus keskmise ja vanema grupi lapsi ning 3-5 aastastest teadsid pooled, et raha peab andma müüjale. Tabelis 5 on vanuseti näidatud vastused küsimusele, kellele antakse poes raha.

Tabel 5. Kellele antakse poes raha?

Vastuste variandid	3-5 a lapsed	5-7 a lapsed	7-8 a lapsed	Kokku
Müüja	8	14	8	30
Tädi	5	0	0	5
Muu	2	2	0	4
Ei tea	1	0	0	1
Kokku	16	16	8	40

Kui lastelt küsiti, mida müüja raha saades sellega edasi teeb (tabel 6), mõtlesid lapsed õiges suunas, kuid ei osanud kassale õiget nimetust anda. Nii vastas enamik lastest, et müüja asetab raha *sahtlisse/ masinasse* (17). Õigesti, et raha pannakse *kassasse*, vastas 15 last. Muudeks vastusteks oli, et *müüja annab kõik raha emmele tagasi* (1) ning ta paneb raha *mingisse kohta* (1). Kahes viimases vanuse grupis oli peamisteks vastusteks *kassa* ja *sahtel/ masin*, kuid kõige rohkem arvati siiski, et müüja paneb raha kassasse. 3-5 aastastest lastest teadsid vähesed nimetada kassat. Nad leidsid, et poemüüja asetab raha sahtlisse/masinasse.

Tabel 6. Mida müüja ostjalt saadud rahaga edasi teeb?

Vastuste variandid	3-5 a lapsed	5-7 a lapsed	7-8 a lapsed	Kokku
Paneb kassasse	3	7	5	15
Paneb masinasse/ sahtlisse	8	6	3	17
Muu	1	1	0	2
Ei tea	4	2	0	6
Kokku	16	16	8	40

Esimese osa viimasele küsimusele anti kõige rohkem erinevaid vastuseid. Küsimusele, mis kassast olevast rahast saab (tabel 7), anti kõige enam vastuseks *ei tea* (14) ning järgmisena arvati, et *müüja võtab raha kassast endale* (11). Lisaks nendele oli ka üksikuid arvamusi, nt *müüja jätab raha kassasse* (3), *annab raha ostjale tagasi* (4), *raha läheb pankka* (3), *raha viiakse riigikokku* (1) ja *kassas olev raha on ostetud raha ning seda enam ei ole* (1). 7aastased lapsed arvasid kõige rohkem, et müüja võtab raha kassast endale. 3-5aastased lapsed andsid rohkem erinevaid vastuseid kui kõige vanemad intervjuueeritavad, kuid peamiseks vastuseks oli neil *ei tea*.

Tabel 7. Mis kassas olevast rahast saab?

Vastuste variandid	3-5 a lapsed	5-7 a lapsed	7-8 a lapsed	Kokku
Müüja võtab raha endale	2	4	5	11
Müüja jätab raha kassasse	0	2	1	3
Müüja annab ostjale raha tagasi	3	1	0	4
Raha läheb palgaks	1	0	0	1
Raha läheb pankka	0	1	2	3
Muu	2	2	0	4
Ei tea	8	6	0	14
Kokku	16	16	8	40

II osa - väärtuste mõistmine

Teises osas olid küsimused, mille järgi sai hinnata, kas lapsed teavad, mis on väärtuslik ja mis ei ole ning mille põhjal nad seda järeldavad. Esmalt küsiti lastelt, mida tähendab sõna „väärtuslik”, kuid üle poole lastest (25) ei teadnud seda (tabel 8). Väike osa vastajatest ütlesid tähenduseks, et *maksab palju raha* (5). Veel pakuti, et asi on väärtuslik, kui see on *oluline* (3), *vajalik* (2) ning toodi välja ka isikuomadusi nagu *sõbralik* (1), *korralik* (1), *lahke* (1). Kõige nooremad lapsed ei osanud enamsti öelda, mida sõna „väärtuslik” tähendab. 5-8aastased intervjuueeritavad nimetasid juba mõningaid tähendusi, millest osad olid ka õiged.

Tabel 8. Laste arvamus sõnast „väärtuslik”

Vastuste variandid	3-5 a lapsed	5-7 a lapsed	7-8 a lapsed	Kokku
Maksab palju raha	0	3	2	5
Oluline, tähtis	0	0	3	3
Vajalik	0	1	1	2
Muu	2	3	0	5
Ei tea	14	9	2	25
Kokku	16	16	8	40

Küsimusele, mida tähendab „kallis”, vastati mitmeti, kuid enamus lapsi seostasid rahaga (tabel 9). Natuke alla poole intervjuueeritavatest arvasid, et ese on kallis siis, kui see *maksab palju raha* (18). Lisaks mõeldi, et *asja ei saa osta* (3) ning *sildil on palju numbreid* (3), kui ese on kallis. Mõned lapsed ei seostanud sõna „kallis” üldse rahaga, vaid ütlesid, et kallis öeldakse inimesele, kes on *kallis, armas* (7). Kõige paremini teadsid antud sõna tähendust kahe viimase vanuse grupi vastajad (16), nooremad lapsed ei teadnud, mida see tähendab (5) või seostasid seda sõna endale armsa, kalli inimesega (4).

Tabel 9. Laste arvamus sõnast „kallis”

Vastuste variandid	3-5 a lapsed	5-7 a lapsed	7-8 a lapsed	Kokku
Maksab palju raha	2	10	6	18
Armas, kallis	4	2	1	7
Asja ei saa osta	2	1	0	3
Palju numbreid on sildil	1	1	1	3
Muu	2	0	0	2
Ei tea	5	2	0	7
Kokku	16	16	8	40

Enne konkreetsemaid küsimusi esitati lastele veel paar üldist küsimust. Neilt sooviti teada, kas mõned asjad on kallimad kui teised. Sellele küsimusele oskasid peaaegu kõik õigesti vastata (35). Kui õigesti vastasid kõik 7aastased lapsed, siis vanuses 3-5 ja 5-7 oli laste seas ka eitavaid vastuseid (4). Lisaks sooviti teada veel, miks on osad asjad teistest kallimad. Sellele küsimusele ilma kindlate esemete nimetamiseta ei osanud üle poolte lastest (24) vastata (tabel 10). Kõige nooremas vanuse rühmas olevatest lastest ei teadnud peaaegu keegi, miks on mõned asjad kallimad. Keskmise ja vanema grupi intervjuueeritavad tõid välja põhjusteks veel asjade iseloomulikut tunnused (8), nt *suurus, välimus*. Lapsed vanuses 5-7 põhjendasid teistest rohkem asjade kallidust sotsiaalsete kaalutlustega (3), nt *müüja ise otsustab asjade hinnad* olenevalt enda vajadusest ja esemete tähtsusest. 7aastaste laste seas oli aga rohkem neid, kes teadsid, et esemete hind sõltub asja valmistamiseks *tehtud tööst* (2).

Tabel 10. Põhjused, miks on mõned asjad kallimad kui teised

Tasemed	3-5 a lapsed	5-7 a lapsed	7-8 a lapsed	Kokku
0. Ei tea	15	8	1	24
1. Iseloomulikud tunnused	0	4	4	8
2. Sotsiaalsed kaalutlused	1	3	1	5
3. Tehtud töö	0	1	2	3
Kokku	16	16	8	40

Järgmisena läksid küsimused konkreetsemaks. Kui lastelt sooviti teada kindla eseme kohta, miks on see kallis, tõid nad paremini välja erinevaid selgitusi. Intervjueeritavatel küsiti erinevate esemete (kuldsõrmus, raamat, auto, kommipaber, sokid, album) väärtuste kohta: kas on kallis või ei ole ja põhjendust. Näitlikustavaid materjale polnud, va kuldsõrmus. Lapsed pidid oma ettekujutuste järgi vastama.

Esimesena küsiti lastelt kuldsõrmuse väärtuse kohta. Üle poole lastest (27) arvasid, et kuldsõrmus on kallis. 7aastased lapsed teadsid kõik, et see on kallis. Noorema ja keskmise vanuse rühma vastajad (8) arvasid kõige vähem, et sõrmus on väärtuslik. 3-5 aastastest intervjueeritavatest teadsid üle poole (11), et kuldsõrmus on väärtuslik. Sõrmuse kallidust selgitati selle välimusega (*ilus, läikiv*) ning sõrmuse mitteväärtuslikkust suurusega (*väike*). Raamatut pidasid samuti üle poole lastest (29) kalliks. Üks vastaja ütles, et *mõni raamat on ja mõni ei ole kallis*. Lapsed vanuses 5-8 pidasid raamatut rohkem väärtuslikuks, kui noorima vanuse grupi vastajad. Raamatu väärtust põhjendati samuti enamasti suuruse (*väike – odav, suur – kallis*) ja välimuse (*ilusad pildid*) järgi. Kõige rohkem lapsi (36) arvasid, et auto on kallis. Vanuseti suuri erinevusi ei esinenud, kuid 3-5 aastaste laste hulgas oli üks, kes ütles, et *mõni auto on kallis ja mõni ei ole*. Peamiseks selgituseks oli suurus. Kommipaberit ei pidanud kalliks natuke üle poolte vastajatest (21). Enamasti vastasid nii lapsed vanuses 5-7 ja 7-8. Intervjueeritavad vanuses 3-5 olid arvamusel, et kommipaber on kallis. Kommipaberi väärtuslikkust otsustati suuruse, välimuse ja selle järgi, kas seal on komm sees või ei ole. Kui *komm on sees*, siis on kallis, muidu ei ole. Kõige rohkem lapsi (25), aga pidasid sokke odavateks, kuna need on *väikesed*. Niimoodi vastasid peamiselt noorema ja keskmise vanuse grupi intervjueeritavad. Vanimad küsitlavad arvasid rohkem, et sokid on kallid, kuna need *annavad sooja* ja on *ilusad*. Kõige viimasena küsiti fotoalbumi kohta ning seda pidasid väärtuslikuks üle poole vastajaid (29). Kalliks pidasid albumit peaaegu kõik keskmise ja vanema rühma lapsed (20), kuna see on *ilus* ja *saab pilte panna sisse*. Üle poole intervjueeritavatest vanuses 3-5 pidasid samuti seda väärtuslikuks, kuid põhjendada nad ei osanud.

Valitud esemete ülesanne oli tuvastada, mille järgi lapsed otsustavad asjade väärtust. Lähtuvalt teooriast süstematiseeriti laste vastused nelja erinevasse tasemesse: *teadmised puuduvad; esemete iseloomulikud välised tunnused, sotsiaalsed kaalutlused ning esemete valmistamiseks kulunud aeg*. Kui arvestada kõiki lapsi, siis andsid lapsed kõige enam vastuseid, mis kuulusid 0 tasemele ehk teadmiste puudumine (42,1%). Järgmisena tuli 1. tase ehk lapsed otsustasid esemete väärtusi nende iseloomulike väliste tunnuste põhjal (42,1%).

Kõige vähem otsustasid intervjueeritavad eseme hinnalisuse üle sotsiaalsete kaalutluste järgi ehk nad ei seostanud hinda müüjatega ja esemete vajalikkusega inimestele.

Vanuseti ilmnisid kõige suuremad erinevused noorima vanuse grupi ning kahe viimase vanuse rühma laste vastuste vahel (tabel 11). 3-5 aastaste laste vastused asetustid 0 tasemele (81,3%). Nad ei teadnud, millest esemete hinnad sõltuvad. Alates viiendast eluaastast põhjendasid intervjueeritavad esemete kallidust nende iseloomulike väliste tunnustega ehk nende vastused olid esimesel tasemel. Lapsed vanuses 3-5 ei lähtunud, va üks vastaja, vastamisel sotsiaalsetest kaalutlustest, aga vanuses 7-8 oli vastuseid (14,6%), mis põhinesid sotsiaalsetel kaalutlustel. Kolmanda astme vastuseid oli 3-5 aastaste vastajate seas ainult üks, kuid lapsed vanuses 5-7 (8,3%) ja 7-8 (14,6%) põhjendasid eseme hinda rohkem eseme valmistamiseks kulunud aja ja materjaliga.

Tabel 11. Põhjused, miks on/ei ole esemed (kuldsõrmus, raamat, auto, kommipaber, sokid, fotoalbum) kallid

Tasemed	3-5 a laste vastuste protsent	5-7 a laste vastuste protsent	7-8 a laste vastuste protsent
0. Ei tea	81,3%	26,1%	25%
1. Iseloomulikud tunnused	16,7%	65,6%	45,8%
2. Sotsiaalsed kaalutlused	1%	0%	14,6%
3. Tehtud töö	1,0%	8,3%	14,6%

Edasi pidid lapsed kahe asja vahel valima kallima eseme. Esemed olid kujutatud pildidel (Lisad 2-7). Valikuvõimaluse kahe eseme vahel anti probleemide alusel, mis takistavad laste asjade väärtuste mõistmist: suurus (kelk ja sõrmus/kallim), välimus (pildiga plastmassist kastekann ja hall modernne kastekann/kallim) ning kättesaadavus (leib/kallim ja tikutoos).

Kelgu (Lisa 2) ja sõrmuse võrdlusel pidasid suurem osa lapsi (26) kelku kallimaks. Ülejäänud (14) arvasid, et sõrmus on hinnalisem. Lapsed otsustasid esemete väärtuslikkust nende suuruse järgi. Vanema vanuse grupi küsitlavad arvasid teiste vanuse rühmadega võrreldes kõige rohkem, et sõrmus on kallim kui kelk. Lapsed otsustasid esemete väärtuslikkust enamasti suuruse järgi, pidades suuremat asja kallimaks. Kui intervjueeritavad otsustasid pildiga laste kastekannu ja halli modernse täiskasvanute kastekannu vahel (Lisa 3), siis suurem osa (28) arvasid, et värviline kastekann on kallim. 7aastased lapsed, võrreldes noorema ja keskmise vanuse rühma vastajatega, mõtlesid kõige enam, et värviline kann on väärtuslikum. Laste arvamused põhinesid peamiselt välimusel, pidades värvilisemat ja ilusama pildiga kannu kallimaks. Tikutoosi ja leiva (Lisa 4) kalliduse võrdlusel vastasid üle

poole lapsi (24) õigesti, et leib maksab rohkem. Üks laps ei osanud vastata ja ülejäänud vastajad (15) olid arvamusel, et tikutoos on kallim. Keskmise vanuse grupi intervjueeritavad (12) nimetasid väärtuslikumaks kõige enam leiba. Samas 3-5 ja 7-8 aastastest lastest arvasid sedasi pooled. Kallidust otsustati suuruse järgi (suuremad on kallimad) või selle järgi, kuidas leiba või tikke kasutada saab. Toodi välja põhjused, et leib on kallim, kuna seda *saab süüa* või tikutoos on kallim, kuna tikkudega *saab tuld teha*. Kaks last arvasid, et leib on väärtuslikum sellepärast, et seda *tuleb austada* ja see on *tähtis*.

Kui arvestada kõiki lapsi, siis andsid lapsed kõige enam vastuseid, mis kuulusid 0 tasemele ehk teadmiste puudumine (40,8%), siis järgnes esimene tase (37,5%). Kõige vähem otsustasid intervjueeritavad kalliduse üle sotsiaalsete kaalutluste järgi. Noorema vanuse rühma laste vastused asetustasid peamiselt 0 astemele (75,0%) (tabel 12) ning alates 5. eluaastast lähtusid laste vastused enamasti esemete iseloomulikest tunnustest, kuid kõige enam just 5-7 aastaste laste antud vastused (60,4%). Vanema rühma intervjueeritavad, võrreldes teiste vanuse gruppidega, lähtusid rohkem kolmandast astmest ehk eseme valmistamiseks kulunud ajast ja tööst (33,3%). Lapsed vanuses 5-7 andsid samas teiste vanustega võrreldes kõige enam (12,5%) teise taseme vastuseid.

Tabel 12. Põhjused, miks on osad esemed kallimad kui teised

Tasemed	3-5 a laste vastuste protsent	5-7 a laste vastuste protsent	7-8 a laste vastuste protsent
0. Ei tea	75,0%	14,6%	25,0%
1. Iseloomulikud tunnused	14,6%	60,4%	37,5%
2. Sotsiaalsed kaalutlused	8,3%	12,5%	4,2%
3. Tehtud töö	2,1%	12,5%	33,3%

Küsimusele, miks poes on nii kallimaid kui ka odavamaid makarone, vastasid lapsed kõige enam *ei tea* (18), sellele järgnes vastus, et *ühed on suuremad pakid ja teised on väiksemad* (11). Vastajatele, kes põhjendasid makaronide erinevaid hindu suurusega, esitati küsimus, et kui pakid on sama suured, miks siis on osad kallimad kui teised. Vastuseid sellele küsimusele anti erinevaid: *ei tea* (4), *erineva kujuga* (2), *erinev firma* (1), *teiselt maalt toodud* (1), *tädid tahavad nii* (1), *peavad olema lihtsalt ühed makaronid suuremad* (1) ja *nad ei ole ühes reas* (1).

Teise osa viimased küsimused hindasid, kas lapsed mõistavad, kuidas aastatega asjade väärtus kahaneb ja samas teatud aja möödudes mõnede esemete hind taas tõuseb. Kui anti valida kahe auto (Lisa 5 ja Lisa 6) vahel, millest üks oli 2010. a auto ja teine kümme aastat

vanem, kuid sama marki masin, siis arvasid üle poole lastest (28), et uuem auto on kallim. 7aastased lapsed arvasid kõik nii, kuid keskmises (5) ja nooremas (7) oli ka lapsi, kes arvasid, et 2000. a auto on väärtuslikum. Oma valikuid põhjendati enamasti lähtuvalt auto iseloomulikest tunnustest (12) nagu *välimus* ja *suurus* ning sellele järgnes ajaline põhjus (11) nagu *uus* või *vana*. Kallimaks valitud auto oli laste arvates suurem, ilusam või uuem. Nooremas vanuse grupis olevatest lastest üle poole ei osanud põhjendada oma vastust. 5-6aastased intervjuueeritavad lähtusid põhjendamisel peamiselt suuruselt ja välimusest ning vanema vanuse rühma lapsed põhjendasid kõige enam ajalise faktoriga.

Kui lapsed valisid 2010. a auto (Lisa 5) ja väga vana auto ehk ununikumi (Lisa 7) vahel, leidsid natuke üle poole neist (24), et ununikum on kallim. Vanuseti olulisi erinevusi ei olnud. Kõige enam lähtusid lapsed oma arvamuse põhjendamisel ajalisest faktorist (12), kuid osa nendest (6) arvasid, et 2010. a auto on kallim, kuna see on uuem. Ülejäänud ajalisest faktorist lähtuvad vastajad arvasid, et vanem masin on väärtuslikum. Seejärel tulenesid laste arvamused iseloomulikest tunnustest (8). Osad vastajad tõid välja ka, et vanem auto on *haruldane* (5), *oli kuulus* (1) või *oli tähtsa isiku auto* (1), mistõttu on see kallim. Üle poole lastest vanuses 3-5 ei osanud oma valikut põhjendada. Keskmises vanuse grupis olevad lapsed põhjendasid oma arvamust kõige rohkem autole iseloomulike tunnuste ning ajalise faktoriga, kuid vanemad intervjuueeritavad arvasid kõige enam, et vanem auto on kallim, kuna see on haruldane. 7aastased lapsed arvasid ka kõige enam, et uuem auto on kallim, kuna see on uus.

III osa - rahatähtede tundmine

Laste faktilisi teadmisi rahast mõõtsid küsitluse kuus viimast küsimust. Faktilisteks küsimusteks olid rahatähtede tundmine, milline rahatäht on kõige väärtuslikum, mitu senti on ühes kroonis ning mida saab 10 ja 100 krooniga osta.

Esimesena näidati lastele päris rahasid. Kui lastele näidati sente ja kroone, siis suurem osa lapsi teadsid, et tegemist on *rahaga* (35). Vanuste vahel olulist erinevust ei olnud. Õigeid vastuseid anti vähem siis, kui küsiti lastelt rahade erinevaid mõõtühikuid. Kõige vähem teati ühikut *kroon* (2). Enamus lapsi pakkusid ühikuks lihtsalt *raha* (19) või *paberraha* (13). Siinkohal esines vanuseti ka erinevusi. Nooremad lapsed arvasid rohkem, et kroonid on lihtsalt rahad, keskmises vanuse grupis olevad vastajad pakkusid kõige enam paberraha. Paberrahade õiget mõõtühikut teadsid paar 7 aastast last, kuid ka nende hulgas oli paberraha ja raha peamisteks vastusteks. Lapsed teadsid kroonist paremini ühikut *sent* (20). Lisaks arvati, et sendid on *mündid* (10). Vanuse gruppe võrreldes teadsid kõige rohkem 7aastased lapsed ühikut sent. 3-5aastased lapsed arvasid kõige enam, et sendid on mündid.

Erinevaid rahatähti tundsid lapsed vähe. Kui kõiki vastajaid arvestada, siis paberrahasid tundsid lapsed natuke vähem (25%) kui münte (27,5%), kuid vastajad teadsid tunduvalt paremini paberrahade peal olevaid numbreid (26,6%), kui müntide peal olevaid (16%). Paberrahadest teadsid lapsed kõige rohkem *kahe-* (13), *viie-* (13) ja *kümnekroonist* (13). Veel tundsid nad teistest rahadest paremini *ühe-* (12) ja *100kroonist* (10). Kõige vähem teadsid lapsed *500kroonist* (4).

Kõige nooremad lapsed ei tundnud paberrahasid üldse (tabel 13). Ühe-, kahe-, viie- ja kümnekrooniste puhul oskasid nad nimetada rahatähtedel olevaid numbreid, kuid ei teadnud, et need on kroonid. Vastajate hulgas oli ka lapsi, kes nimetasid erinevaid kroone vastavalt sellele, mida osta saab (nt *kommirahaks*, *teatrirahaks*, *mänguasjarahaks*) või nimetasid rahasid värvuse järgi *kollaseks rahaks*, *siniseks rahaks* jne. Keskmises vanuse grupis olevad intervjueeritavad tundsid paberrahasid paremini kui 3-5aastased lapsed. Kokku oli 5-7 aastaste laste vastuste seas õigeid vastuseid 36,7%. Keskmises vanuse grupis olevad vastajad teadsid kõige rohkem *ühe-* (8), *kahe-* (7), *viie-* (7) ja *kümnekroonist* (8) ning halvasti tunti 500kroonist. Lisaks ütlesid paljud lapsed (35,2%) õigesti paberrahal oleva numbri, teadmata, et tegemist on krooniga. Paberrahasid teadsid kõige paremini 7aastased lapsed, kes andsid õigeid vastuseid kokku 51,6%. 7-8 aastaste last hulgas oli valesid vastuseid väga vähe. Vastused olid täiesti õiged või öeldi õige number ilma ühikuta. 7aastased intervjueeritavad teadsid hästi *kahe-* (6), *viie-* (6) ja *kümnekroonist* (5) ning halvasti tundsid 500kroonist nagu eelnevate vanuse gruppide lapsedki.

Tabel 13. Paberrahade ja müntide tundmine erinevates vanuse gruppides

Vanuse grupid	Paberrahad				Mündid			
	Õige	Number*	Vale	Ei tea	Õige	Number*	Vale	Ei tea
3-5 a lapsed	0%	14,8%	71,1%	14,1%	0%	12,5%	77,5%	10%
5-7 a lapsed	36,7%	35,2%	19,5%	8,6%	41,3%	17,5%	33,7%	7,5%
7-8 a lapsed	51,6%	32,8%	6,2%	9,4%	55%	20%	12,5%	12,5%

Märkus. *Lapsed teadsid õigesti rahal olevat numbrit ilma ühikuta

Paberrahadest natukene paremini tundsid lapsed erinevaid münte (tabel 13). Nii nagu 3-5aastased lapsed ei tundnud paberrahasid, ei teadnud nad ka münte. Mõned lapsed oskasid nimetada ainult rahal oleva *õige numbri* (10). Kõige rohkem tunti numbrit, mis oli 1-kroonisel (4) ja 5-kroonisel (3). Intervjueeritavad vanuses 5-7 teadsid tunduvalt paremini münte kui noorema grupi lapsed. Keskmises vanuse rühmas olevatest lastest teadsid õigesti peenrahasid 41,3% ning nad nimetasid noorima vanuse grupiga võrreldes rohkem ka lihtsalt õigeid

numbreid ilma ühikuta (17,5%). Suuri erinevusi ei esinenud 5-7 aastaste laste seas erinevate müntide tundmisel. Kõige paremini, võrreldes teiste vanuse gruppidega, teadsid münte 7-8 aastased intervjueeritavad. Selles vanuses laste õigeid vastuseid oli kokku 55% ja selliseid vastuseid, kus nimetati ainult õige number, oli kokku 20%. 7aastased lapsed teadsid kõiki münte peaaegu sama hästi, välja arvatud 5-kroonist münti. Viimast teadsid lapsed natuke vähem.

Lisaks rahatähtede tundmisele sooviti teada saada, kas lapsed mõistavad, millise raha eest saab kõige rohkem osta. Õigeid vastuseid andsid sellele küsimusele vähem kui pooled lapsed. Vastajatest teadis 18 last, et kõige rohkem saab osta 500 krooni eest. Järgmisena pakuti kõige väärtuslikumaks rahatähiks *100 krooni* (7). Vanuseti ilmnesid ka erinevused. Lapsed vanuses 7-8 vastasid kõik õigesti, kuid keskmises vanuse grupis olevad lapsed pakkusid kolme erinevat rahatähte - *500 krooni* (9), *100 krooni* (6) ja *50 krooni* - kõige väärtuslikumaks. 3-5 aastastest vastajatest teadis ainult üks laps, et 500 krooni eest saab kõige rohkem osta. Selles vanuse rühmas tuli vastuste hulgast välja kõik olemas olevad paberrahad, kuid kõige enam pakuti *25kroonist* (3) ja *2kroonist* (3).

Eelviimaseks küsimuseks oli, mitu senti on ühes kroonis. Kaks 7 aastast last vastasid sellele küsimusele õigesti *100 senti*. Ülejäänud intervjueeritavatest vastasid *ei tea* (25) või andsid vale vastuse, milleks oli *1 sent* (13).

Intervjuu viimase küsimusena küsiti lastelt, mida 10 ja 100 krooni eest osta saab. intervjueeritavad teadsid paremini 10 krooni väärtust. Kui neilt küsiti, mida 10 krooni eest osta saab, siis natuke üle poolte lastest tajusid, mida selle eest on võimalik poest saada (tabel 14). Kõige paremini mõistsid 10 krooni väärtust 5-7aastased lapsed ning halvasti tajusid noorimad intervjueeritavad. Laste arusaam 100 krooni väärtusest oli väike (tabel 14). Alla poole küsitletud lastest tajusid, mida selle eest osta saab. Kõige paremini mõistsid 100 krooni väärtust 7aastased lapsed. Kahe noorema vanuse grupi laste arusaam sellest, mida antud raha eest osta saab, on peaaegu võrdselt halb.

Tabel 14. Laste arusaam 10 ja 100 krooni väärtusest

Vastuste variandid	Arusaam 10 krooni väärtusest				Arusaam 100 krooni väärtusest			
	3-5 a lapsed	5-7 a lapsed	7-8 a lapsed	Kokku	3-5 a lapsed	5-7 a lapsed	7-8 a lapsed	Kokku
Õige arusaam	6	12	5	23	4	5	4	13
Vale arusaam	10	4	3	17	12	11	4	27
Kokku	16	16	8	40	16	16	8	40

Peamisteks vastuste variantideks, mida 10 krooni eest osta saab, olid söök ja jook. 3-7aastased lapsed tõid välja rohkem soolast toitu (13), kõige enam *makarone*, aga 7aastased maiustusi (5), kõige enam *kommi* ja *jäätist*. Järgmisena pakuti mänguasju (8), nt *autosid* ning seda just nooremas ja keskmises vanuse grupis. Muuks vastuse variandiks oli *Lotte etenduse pilet*. Tabelis 15 on välja toodud vanuseti erinevad vastused, mida lapsed pakkusid, et 10 krooni eest on võimalik saada.

Tabel 15. Erinevad vastused, mida 10 krooni eest saab osta

Vastuste variandid	3-5 a lapsed	5-7 a lapsed	7-8 a lapsed	Kokku
Mänguasjad	4	3	1	8
Söök, jook	6	7	1	14
Maiustus	4	6	5	15
Muu	1	0	0	1
Ei tea	1	0	1	2
Kokku	16	16	8	40

Kui lastelt küsiti, mida 100 krooni eest saab, siis kõige enam pakuti ka seekord toitu (11), kuid maiustusi pakuti tunduvalt vähem. Järgmisena tõid lapsed välja suuri mänguasju (9), nt *suur puldiga auto*, *kraana*, *mereröövli komplekt*. Mänguasju pakkusid kõige enam just 3-5aastased lapsed. Selle rahatähe juures pakkusid lapsed ka juba suuremaid tarbeesemeid (7), nt *auto*, *laev*, *möödulint*, *Limpa telefon*, *raamat*. Muudeks vastuste variantideks olid *lill*, *Lotte etenduse piletid*, *spa pilet*. Üks laps arvas veel, et 100 krooni eest on võimalik osta *kõike*. Tabelis 16 on esitatud vanuseti erinevad vastused, mida lapsed pakkusid, et 10 krooni eest on võimalik saada.

Tabel 16. Erinevad vastused, mida 100 krooni eest saab osta

Vastuste variandid	3-5 a lapsed	5-7 a lapsed	7-8 a lapsed	Kokku
Mänguasjad	5	2	2	9
Söök, jook	4	5	2	11
Maiustus	1	3	1	5
Tarbeesemed	2	4	1	7
Muu	3	1	1	5
Ei tea	1	1	1	3
Kokku	16	16	8	40

Arutelu

Raha on inimeste, olenemata vanusest, elu lahutamatu osa, mille nimel tehakse tööd, et oleks võimalik nautida erinevaid hüvesid. Seda kasutatakse mitmetes erinevates vormides ja situatsioonides. Tihtipeale on raha ka peredes põhiteemaks ning sellel on suur roll inimeste isklikus kui ka sotsiaalses elus. Samas oma laiahaardelisuse tõttu on raha mõiste raskesti defineeritav ning abstraktsuse pärast ka raskesti aru saadav, eriti väikelapse eas.

Käesoleva töö uurimusliku osa eesmärgiks oligi välja selgitada, millised on 3-7 aastaste lasteaialaste teadmised rahast, raha kasutamisest ning esemete väärtustest. Uurimustulemuste abil saadi vastused töö alguses tekkinud kolmele küsimusele.

1. Milline on laste arusaam raha kasutamisest erinevas vanuses?
2. Mille põhjal annavad erinevas vanuses lapsed esemetele rahalisi väärtusi?
3. Kuidas tunnevad erinevas vanuses lapsed rahatähti?

Milline on laste arusaam raha kasutamisest erinevas vanuses?

Lapsed näevad raha kasutamist eelkõige poes, kus ostjate ja müüjate vahel toimub kauba ja raha vahetus. Vahetusvahendina osaleb raha kaupade ja teenuste ringluses. Kaubad ja teenused vahetatakse raha vastu. Toimub raha edasiandmine isikule, kellel on kaupu, mida soovitakse endale saada (Eesti entsüklopeedia, lk 669; Mayer et al., 1992;). See tähendab, et reeglina peab poes või mujal ostmispaigas asjade saamiseks maksma müüjale rahaga.

Lapsed enamasti teadsid, et asju saadakse poest ning nende eest peab maksma müüjale, kasutades selleks raha. Intervjueeritavad alates 5. eluaastast teadsid kõik, et poest saab asju ning et nende eest peab tasuma rahaga müüjale, kuid 3-5 aastaste hulgas oli ükskuid lapsi, kes seda ei teadnud. Berti ja Bombi (1981, 1988) leidsid oma uurimuses samuti, et 3-4 aastastel lastel puudub üldjuhul arusaam, et raha kasutatakse ostmisel ja müümisel. Nelja-aastased lapsed on omandanud üldised ostmise ja müümise kriteeriumid. Samas Straussi (1952) uurimusest tuli välja, et umbes 5aastaselt saavad lapsed alles aru, et raha kasutatakse asjade ostmiseks.

Huvitav oli laste kiire ja otsene vastus küsimusele, kust asju saadakse. Enamus lapsi vastas koheselt, et asju on võimalik saada poest. Keegi ei pakkunud muid võimalusi nagu näiteks põllult, keldrist, külmkapist. Põhjuseks võib olla, et tegemist on linnalastega ning nad pole kokku puutunud aiamaadega ning näinud, et keldrist tuuakse hoidiseid või muid

panipaika pandud asju. Oletada võib, et maalt pärit lapsed oleksid linnalastest vähem pakkunud, et asju saadakse poest.

Kuigi enamus lapsi teadsid, et asju saab poest, siis ei teadnud mitmed noorema vanuse grupi lapsed mõistet müüja, kellele peab kauba eest raha andma. Mõned 3-5aastased lapsed nimetasid müüjat tädiks. Selle põhjuseks võib olla, et poes on enamasti müüjad naised. Mõiste müüja on väikestele lastele uus tundmatu mõiste, kuid nad teavad mõistet tädi, mille üheks iseloomulikuks tunnuseks on naissugu. Teisest küljest on laste teadmised mõjutatud teda ümbritevatest inimestest. Võib oletada, et isikud (nt vanemad), kellega lapsed poes käivad, ei nimeta müümise tegelevat inimest müüjaks, vaid tädiks. Seetõttu kasutavad väiksemad lapsed müüja asemel sõna tädi.

Suuri vanuselisi erinevusi aga ei ilmnenud teadmistes, mis näitasid, kas laps teab, kuhu müüja ostjalt saadud raha paneb. Kõikides vanuse gruppides oli lastel sellealaseid teadmisi vähe. Intervjueeritavad ei teadnud väga hästi õiget mõistet sellele, kuhu müüja ostjalt saadud raha paneb, kuid nad mõtlesid õiges suunas, nimetades kassat enamasti sahtliks. Võib oletada, et lapsed on poes käies näinud, et müüja paneb raha sahtlisse, kuid neile pole öeldud, et see on kassa. Sahtel on lastele tuntud mõiste, mille iseloomulikke tunnuseid nad teavad. Samuti näevad nad maksmisel, et aparaadist, kuhu müüja raha paneb, tuleb sahtlisarnane asi välja, mistõttu nimetavadki seda niimoodi.

Kõige enam raskusi valmistas eelkooliealistele lastele oletamine, mis kassas olevast rahast edasi saab. Sellele küsimusele ei osanud ükski intervjueeritav anda õiget vastust, et raha läheb omanikule, kes maksab selle eest töötajatel palka ja ostab uusi kaupu. Nooremas ja keskmises vanuse grupis olevad lapsed enamasti ei osanud sellele küsimusele üldse vastata, kuid vanemas vanuse rühmas oli peamiseks vastuseks, et müüja võtab raha endale.

Eelkooliealised lapsed mõtlevad tavamõistetes, mis tähendab, et informatsiooni mõistmiseks toetuvad nad igapäevaelus otseselt meelte vahendusel saadud infole. Neil on raske aru saada sündmustest, mida nad otseselt ei koge. Seepärast ei oska nad ette kujutada, mis kassas oleva rahaga tehakse. Oletada võib, et kuna lapsed on näinud, kui nt emale või isale on raha antud, on see nende kasutada jäänud ning seetõttu arvavad ka eelkooliealised lapsed, et kui müüjale antakse raha, siis ta võib selle endale võtta ja omal soovil kasutada.

Kui minu uurimusest tuli välja, et 7aastased lapsed arvavad, et müüja kasutab ostjatelt saadud raha isiklikuks otstarbeks, siis Straussi (1952) uurimusest tuli välja, et nii mõtlevad juba 6aastased lapsed ning 7aastaselt suudetakse kirjeldada mitteisiklike suhteid müüja ja kliendi vahel. Teatakse, et ostja poolt antud raha läheb poe omanikule. Samas Feldmanni (2002) uurimuses välja toodud Furthi periodiseeringu järgi saavad lapsed vanuses 7-8 aru, et

kassas olevast rahast antakse ostjale vahel tagasi, kuid ei mõista, mis rahaga edasi juhtub ning oletatakse, et raha antakse vaestele või valitsusele. Käesolevas uurimuses vastas aga ainult üks küsitletav, et raha läheb riigikokku.

Kuigi vanemate laste (5-8 aastaste) teadmised raha kasutamisest ostlemisel on paremad kui noorematel ning nad teavad üldiselt tegutsemist ostmisolukorras, ei taju nad selle tegevuse majanduslikke põhjuseid. Lapsed õpivad ära mõiste raha, kuid neil on raske mõista raha ringlust terviklikult, sest nad ei näe ega taju seda. Feldmann (2002) väidab, et tervet majandussüsteemi on väikelapsel raske tajuda, kuna vastavaid teadmisi kogu ostu-müügi protsessist jagatakse läbi sümbolite, mistõttu on lastel keeruline neid oma süsteemi paigutada.

Vanemate laste paremad teadmised võivad olla tingitud pikemaajalisest kogemusest. Nad on rohkem vanematega poes kaasas käinud ja näinud, kuidas viimased poeriiulilt võetud asjade eest rahaga müüjale maksavad. Samuti on nad võib-olla saanud ka ise juba esimesed ostud poes teha. Nende poemängud on sisukamad ja mitmekülgsemad. Vanematel lastel on kõne paremini arenenud ning nad seovad selle oma tegevusega, mistõttu nende tegevus muutub keerulisemaks ja teadmised ostu-müügi protsessist täiustuvad. Nad on võimelised plaanima ja juhtima enda tegevust koos ümbritsevaga, kasutades selleks kõne abi (Barbour & Seefeldt, 1998).

Väiksematel lastel on seevastu olnud väiksemad kogemused rahaga opereerimisel. Põhjuseks võib tuua, et raha kasutamist imiteerivad mängusituatsioonid on lihtsakoelisemad. Lapsed räägivad küll maksmisest, kuid poemängus vahetavad nad tegelikult ainult objekte. Lisaks võib oletada, et intervjuueeritavatele, kes ei mõistnud rahaga ostlemist, pole neid ümbritsevad inimesed piisavalt seletanud, mis ostmisel täpsemalt toimub.

Mille põhjal annavad erinevas vanuses lapsed esemetele rahalisi väärtusi?

Raha mõise kujunemise üheks oluliseks osaks on asjade väärtuste mõistmine, kuid sellest arusaamine on eelkooliealistel lastel komplitseeritud. Lapsed ei teadnud, mida tähendab sõna „väärtuslik”, va üksikud intervjuueeritavad keskmises ja vanemas vanuse grupis, kes seostasid väärtuslikkuse rahaga. Osad lapsed nimetasid väärtuslikuks neid asju, mis on olulised ja tähtsad. Selle põhjuseks võib olla, et neile ei ole rõhutatud asjade juures rahalist külge, vaid esemete sisulist väärtust.

Küsitletavad teadsid tunduvalt paremini mõistet „kallis”. See tähendab, et lapsed seostasid seda sõna raha ja raha kogusega. Kuigi oletasin, et lapsed teavad sõna „kallis” tähendust, vastasid ainult alla poole intervjuueeritavatest õigesti. 3-5aastased lapsed ei teadnud peaaegu üldse selle mõiste tähendust, kuid alates viiendast eluaastast oskasid lapsed paremini

antud mõistet lahti seletada. Sellise tulemuse, et lapsed teadsid paremini mõistet „kallis” kui „väärtuslik”, põhjuseks võib olla sõna „kallis” suurem kasutamissagedus lapsega kõige enam suhtlevate inimeste ehk vanemate poolt. Enamasti seletavad ka vanemad lastele eseme kallidust stiilis: see on kallis, maksab palju raha ja me ei saa seda osta.

Üldisele küsimusele, miks on mõned asjad kallimad kui teised, ei osanud enam 3-5aastased lapsed vastust anda. Seega olid nad vastavalt Berti ja Bombi (1988) süstematiseeringule teadmatuse astmel. Ka 3-5 aastastest intervjueeritavatest olid pooled teadmatuse tasemel. Selles vanuse grupis oli ka lapsi, kes olid jõudnud oma arengus esimesele astmele ehk otsustasid esemete väärtuse üle lähtuvalt esemete karakteristikutest. Viimati nimetatud tasemel olid juba pooled 7aastased lapsed. Vanimas vanuse rühmas oli ka kõige rohkem küsitletavaid, kes olid kõige viimasel astmel ehk põhjendasid esemete hindasid nende valmistamiseks kulunud ajaga. Konkreetsete asjade (nt auto, raamat) väärtusi oli eelkooliealistel lastel kergem hinnata, kui rääkida üldiselt esemete kallidusest. Põhjuseks võib olla, et kindlast asjast on lapsel kergem rääkida. Üldistused on tavamõistetes mõtlevalle lapsele keeruline ülesanne.

Samuti selgus konkreetsete esemete väärtuse hindamisel, et 3-5aastased intervjueeritavad on enam teadmatuse tasemel. 5-7aastased on suuremas osas arenguastmel, kus hindavad esemete väärtusi iseloomulike tunnuste abil. Viimati nimetatud tasemel on ka palju 7aastaseid lapsi. Vanema vanuse rühma lapsed andsid kõige enam vastuseid, mis kvalifitseerusid viimasele tasemele ehk hindasid esemete väärtusi nende valmistamiseks kulunud aja järgi. Väitmaks, et 7aastased oskavad hinnata esemete väärtusi õigete kriteeriumite järgi, ei olnud õigeid vastuseid piisavalt. Straussi (1952) tulemustest selgus samuti, et 7aastased lapsed seovad kauba hinna selle suurusega. Teisalt käesoleva uurimuse tulemused erinesid Burris`e uurimistöö tulemustest. Tema uurimusest selgus, et 4-5aastased lapsed on arvamusel, et asjade hind sõltub nende füüsilisest suurusest ning 7-8aastased mõtlesid, et hind sõltub kauba kasulikkusest või eseme funktsioonist (Burris, 1983, viidatud Berti & Bombi, 1988 j).

Ilmnenud tendentsi saab põhjendada mitmeti. Noorema vanuse grupi lapsed ei teadnud sõna „kallis” tähendust. Seetõttu võib järeldada, et neil ei ole ka piisavalt teadmisi ja oskusi hindamaks esemete väärtusi. Isegi sel juhul, kui lapsele seletati lahti, mida kallis tähendab, jäi neil puudu sisulistest teadmistest erinevate esemete kohta. Zevenbergen, Dole ja Wright (2004) väidavad samuti, et esemete väärtuste mõistmisel on raskendavateks teguriks see, et asjade suurusel ja väärtustel ei ole otsest seost ning lastel on väikesed teadmised esemete kvalitatiivsetest omadustest.

Samas keskmise ja vanema vanuse rühma küsitletavad enamasti teadsid, mida tähendab kallis. Sellest tulenevalt on neil tekkinud oma teadmistest lähtuvad arusamaad esemete väärtusest. Eelkooliealistel lastel on väikesed teadmised esemete koostisosadest, kasutatavusest ja selle valmistamiseks kulunud ajast. Lisaks mõtlevad nad tavamõistetega ehk mõtlemine toimub läbi otsese tajukogemuse. Seetõttu lapsed otsustavadki kauba hinnalisuse üle selle välimuse ja suuruse järgi. Välimus ja suurus on neil võimalik oma silmaga tajuda. Intervjueeritavatele, kes tegid vastuste andmisel järeldused esemete valmistamiseks kulunud aja ja töö järgi, on ilmselt seletatud, miks mõni asi on kallim või odavam. Järelikult on nad omandanud juba sellealastes teadmistes teadusmõisted.

Kaupade väärtus ei sõltu ainult selleks kulunud tööst või materjalist, vaid ka eseme vanusest. Lapsed vanuses 3-5 ei osanud põhjendada eseme (antud töös auto) väärtuse muutumist ajas. Keskmisesse vanuse gruppi kuulujad osaliselt teadsid, et esemete väärtus muutub ajaga, kuid siiski otsustasid nad näidatud asja hinnalisuse üle enamasti lähtuvalt välimusest ja suuruselt. 7aastastel juba oli mõningane arusaam, et osade esemete väärtus ajaga kaob ja teatud ajal jälle tõuseb. Samas Feldmann (2002) oma teadustöös väitis, et 8aastased lapsed ei oska veel eseme väärtust ja vanust omavahel seostada. Antud uurimuses tulemused võivad olla tingitud sellest, et lapsed teadsid eseme ja vanuse vahelist seost ainult autode puhul. Kui küsida haruldasemate esemete, nt markide või kogutavate müntide kohta, siis nad ei oskaks võib-olla vastata, sest nendest räägitakse tavaliselt peredes, kus tegeletakse kolleksioneerimisega. Autod on igapäevaelus sageli kasutatavad vahendid ning nende hindadest kuulevad lapsed kodus rohkem.

Kuidas tunnevad lapsed rahatähti erinevas vanuses?

Rahaga ümberkäimisel on oluline tunda ka rahatähti. Peaaegu kõik küsitletavad oskasid kroone ja sente nimetada üldise mõistega raha. Vanuselised erinevused ja väiksemad teadmised ilmsid raha mõõtühikute (kroonid, sendid) tundmisel. Lapsed vanuses 3-5 ei teadnud ühikut kroon üldse ning üksikud lapsed teadsid nimetada mõõtühikut sent. 5-7aastased intervjueeritavad ei teadnud samuti ühikut kroon, kuid senti tundsid nad noorematest lastest paremini. Kõige paremini tundsid ühikut sent 7aastased lapsed, kuid ka selles vanuses oli ainult paar last, kes teadsid krooni. Kui lastele näidati konkreetseid rahatähtesid, siis küsitletavad vanuses 5-7 ja 7-8 oskasid paremini paberrahadel olevale numbrile ühiku kroon järgi öelda (nt ütlesid kaks krooni, mitte lihtsalt kaks või kaks raha). Samas üldiselt raha näidates nad ei teadnud väga hästi ühikut kroon. Nooremas vanuse rühmas olevad lapsed ei tundnud ka konkreetseid rahasid.

Vastavalt riiklikule õppekavale peab 6-7 aastane laps eristama enamkasutatavaid rahaühikuid (kroon, sent) ning teadma, kuidas ning kus neid kasutatakse (Koolieelse lasteasutuse riiklik ..., 2008). Antud uurimuses selgus, et 6-8aastased intervjueeritavad teadsid, et raha kasutatakse poes kaupade ostmiseks, kuid nad ei tundnud hästi raha mõõtühikuid. Samas Straussi (1952) uurimusest selgus, et lapsed vanuses 4-5 tunnevad ainult osasid rahatähti, kuid juba 6aastaselt teavad kõiki rahasid.

Kuigi osad vanemad lapsed tundsid mõningaid kroone ja sente, siis erinevate rahade väärtust on neil siiski raske mõista. Kõik 7aastased lapsed teadsid, et suurim rahatäht on 500kroonine, kuid 3-5aastased ei teadnud seda üldse ja keskmises vanuse grupis olevatest intervjueeritavatest teadsid seda ainult osad. Nooremad lapsed pakkusid suvaliselt, milline on kõige suurem raha. Üks 3aastane laps hakkas isegi raha suurusi mõõtma ja kui sai aru, et kõik on ühepikkused, siis ütles, et kõik rahad on sama suured. Sellest lähtuvalt on oluline jälgida, et rääkides erinevate rahade väärtustest lastele, kasutatakse õigeid termineid, mis muudavad arusaamise lihtsamaks. Nt rääkida erineva väärtusega rahadest, mitte sellest, et rahad on erineva suurusega. Teiseks on raha kui mõõtühik üldse raske lapsel mõista. Nimelt mõõtühik on millegi mõõtmiseks; ajaühik on aja mõõtmiseks ja pikkusühik pikkuse mõõtmiseks. Sellest lähtuvalt peaks rahaühik mõõtma raha suurust, kuid tegelikkuses on see väärtuse mõõtmiseks. Seepärast oleks võib-olla korrektsem nimetada rahaühikut väärtusühikuks.

Ühikute teisendamine (1kr = 100 senti) oli samuti lastele raske. Seda lapsed ei osanud, va kaks 7 aastast last. Peamiseks pakkumiseks 3-5 aastaste hulgas oli „ei tea” ning ülejäänud vanuse gruppide seas oli, et 1 kr on võrdne 1 sendiga. Viimase vastuse võib põhjendada ealise iseärasusega. Piaget ja Szeminska (2002) leidsid, et nelja kuni viie aastased lapsed oskavad esemeid üks ühele vastavusse seada, kuid nad ei oska vastavusele toetudes aru saada, et need kaks elementide hulka on võrdsed. Alles operatsioonide-eelse staadiumi lõpuks on muutunud ekvivalentsus mõistetavaks. Võib järeldada, et enne seda on lapsel keeruline aduda kahe hulga, mille arvuline kogus on erinev, ekvivalentust. Seega on eelkooliealistel lastel raske mõista, et 1 kr = 100 senti ning nad oletasid, et 1 kr on võrdne 1 sendiga. Teiseks peamiseks teadmatuse põhjuseks võib olla, et lapsed ei tea ühikute erinevaid väärtusi ning neile pole seda ka õpetatud.

Sellest lähtuvalt saab oletada, et eelkooliealistel lastel puudub arusaam sellest, et kui kahe rahatähtede hulga vahel puudub üksühene vastavus, siis väärtuselt võivad need hulgad olla võrdsed. See tähendab, et nad peavad soodsamaks neid vahetusi, kus raha on arvuliselt rohkem, kuid mille väärtus on tegelikult väiksem teisest arvuliselt väiksemast raha kogusest. Nt nad on nõus vahetama ühe 10kroonise nelja 2kroonise vastu – neli on ju rohkem kui üks.

Sellest, et lapsed ei taju erinevate rahade väärtusi, andis mõista ka laste vastused, kui nad pidid pakkuma, mida 10 ja 100 krooni eest saab osta. 100kroonisest paremini mõisteti 10kroonise väärtust, kuid nooremas vanuse grupis olevad lapsed tajusid mõlema raha väärtust kehvasti. Saadud tulemused kattusid osaliselt Straussi (1952) uurimustulemustega, mille järgi arvavad 4-5aastased lapsed, et iga rahatähe eest saab osta kõike ning 7aastaselt hakatakse aru saama raha arvulisest väärtusest. Käesolevast uurimusest selgus samuti, et nooremas ja keskmises vanuse rühmas olevad lapsed ei mõistnud küsitud rahade väärtust, kuid ainult üks küsitletav arvas, et 100 krooni eest saab osta kõike. Ülejäänud nii ei mõelnud, vaid pakkusid mingi konkreetse asja. Erinevalt Straussi (1952) tulemustest ei mõistnud raha arvulist väärtust käesolevas uurimuses küsitletud 7aastased lapsed.

Kõige enam pakkusid lapsed, et 10 krooni eest saab osta maiustusi või soolast sööki. Nooremas ja keskmises vanuse grupis olevad lapsed pakkusid rohkem sööki, kuid 7aastased rohkem maiustusi. Põhjuseks võib olla, et suurematel lastel on juba vanematelt või kellelki teiselt saadud oma taskuraha ning selle eest ostavad nad üldjuhul endale midagi magusat. Võib oletada, et oma raha kasutavad lapsed, mõistavad paremini erinevate rahade väärtusi kui lapsed, kellele ei anta taskuraha. Teistes vanuse gruppides olevate laste pakkumised põhinevad oletatavasti sellel, et nad on näinud vanemaid ostlemas peamiselt toitu. 100 krooni eest pakuti samuti, et on võimalik osta sööki, kuid sellele järgnesid juba mänguasjad. Lapsed tajusid, et 100 krooni on suurem kui 10, kuid kui palju suurem, seda ei mõistnud, sest enamasti pakuti suuri mänguasju ja tarbeesemeid (nt laev, telefon).

Keskmise ja vanema vanuse grupi parem rahatähtede ja nende väärtuse tundmine on ilmselt tingitud sellest, et nad tunnevad paremini arve 1-10 kui noorema rühma lapsed. Seda võib järeldada sellest, et enamasti teati just rahasid, millel oli väiksem number peal, nt kahe- ja viiekroonist, ning väiksema väärtusega rahatähe (10kroonise) ostuväärtust. Väiksemate paberrahade ja nende väärtuse tundmine võib olla tingitud ka sellest, et neid annavad vanemad lastele kommirahaks või lasevad lastel väiksemate rahade eest midagi osta. Teisalt sentide parem teadmine kroonidest võib samuti olla tingitud sellest, et lastel on nende omamisest suuremad kogemused, nt vanemad annavad lastele sente hoiukassasse.

Järeldused ja ettepanekud

Alates seitsmenda eluaastast mõistsid lapsed paremini, võrreldes nooremate vastajatega, et asjadel on erinevad hinnad ja rahadel on erinevad väärtused. Samuti tajusid paremini ostu-müügi protsessi. Seega tegelevad nad keerulisemate vaimsete operatsioonidega ning mõtlemine toimub keerulisemal tasandil ja on loogilisem, kui noorematel lastel. Samas ei

kasutavad sealjuures veel aritmeetilisi oskusi, sest need teadmised on vähem arenenud. Berti ja Bombi (1988) väidavad, et laps, kes on omandanud algsed aritmeetilised teadmised ja need integreerinud rahaga seonduvate mõistetega, on omandanud õiged teadmised antud teemal. Teadmiste täielik omandamine saab alguse umbes seitsmendast eluaastast või sealt edasi, oleneb lapsest.

Samas on osadel lastel tekkinud antud valdkonnas erinevad pseudomõisted erinevate terminite kohta, nt raha, paberraha, sendid, mündid, ost, müük, müüja, kassa jne. Raha on tihti oluliseks kõneaineks kõikjal: sellest räägitakse kodus, külas ja lasteaias. Kuid alati ei räägita rahast ja sellega seonduvatest toimingutest õigete mõistetega, mis võib põhjustada selle, et lapsel kujuneb ja jääbki raha mõistest pseudomõiste. Teisalt on koolieelses eas väärmõiste tekkimine sellele vanusele omane (Kikas, 2002). Põhjuseks on see, et täiskasvanud mõtlevad teadusmõistetes, kuid lapsed tavamõistetes. Kui nad hakkavad nt vanemate selgitusi rahast oma mõistete süsteemi paigutama, tekivadki lastel antud teemal pseudomõisted. Osasid mõisteid võib laps juhuslikult isegi vanemate järgi õiges kontekstis kasutada, mis jätab mulje, et laps on omandanud teadusmõiste, kuid tegelikult ei adu ta kujunenud mõistet sisuliselt.

Mõned varasemad uurijad, nt Strauss (1952), on püüdnud lapse arengut raha mõiste kujunemisel kindlalt piiritleda, kuid käesoleva ning Berti ja Bombi (1981, 1988) uurimuste tulemustest lähtuvalt saab väita, et iga laps areneb erinevalt. Lapse areng sõltub tema kognitiivsest valmisolekust, ümbitsevast sotsiaalsest keskkonnast ning kuidas talle on antud edasi õpetusi, selgitusi rahast, selle kasutamisest ning esemete väärtusest.

Sealjuures on oluline jälgida, et lapsi õpetatakse lähtuvalt tema valmisolekust. See tähendab, et 3-4aastasele lapsele ei sobi sellised mängud, mis sobivad nt 5- või 7aastasele. Noorematel lastel võiks kujundada algseid rahaga seonduvaid toiminguid matkimise teel, näiteks ostmisel kauba saamine ja raha andmine või erinevate rahadega (sendid, kroonid) tutvumine. Laps tutvub rahaga, seda silmadega uurides ja käega katsudes ning imiteerides lihtsamaid maksevahendiga seonduvaid toiminguid. Sellele järgnevad juba sümbolistlikumad mängud, nt mängitakse müüjaid. Rollimängude juures on oluline jälgida, et lapsed mängiksid lisaks müüjatele ka teisi ametiesindajaid, kes on kauplemisprotsessiga seotud, nt poe omanikke, erinevad kaupade tootjaid, pankureid jne. Nii mõistab laps paremini, et müüja on ainult üks osa ostu-müügi süsteemis.

Kui nooremad lapsed lihtsalt imiteerivad kauba müümist ja ostmist objektide vahetamisega, kaasamata raha, siis vanemad lapsed kasutavad selles toimingus raha, kuid neid peab õpetama ja juhendama, et edasi arendada ostmisprotsessi (mis ostmisel täpsemalt toimub). Lisada poemängu kaupadele hindade panemine, mis tagab parema mõistmise

esemete rahalisest väärtusest. Operatsioonide-eelses perioodis on lapsed võimelised õppima lihtsaid matemaatilisi oskusi või igapäevast arvutamist (Barbour & Seefeldt, 1998). Lastele võiks õpetada rahatähti, nende lihtsamaid seoseid (üks kroon on võrdne kahe 50 sendiga) ja väiksemate arvudega kalkuleerimist.

Kõige olulisem on aga jälgida, et õpetamine oleks elulähedane ja mänguline ning mäng planeeritakse õpetaja, lapsevanema või suuremate teadmistega mängukaaslase poolt nii, et tegevuses oleks lapsele midagi uut. Fanelli & Tracy (1995) ja Brenner (1998) peavad koolis kõige paremaks õpetamisviisiks elulähedust. See tähendab, et õpetamisel tuleks kasutada reaalsest elusituatsioonidest lähtuvaid ülesandeid ja mängu. Nii saab tagada, et tegevus on lapsele huvi pakkuv ja arendav. See on heaks eelduseks, et lasteaia lõpuks 6-7aastane laps teab, kuidas ja kus raha kasutatakse, hakkab tajuma esemete erinevate väärtuste põhjuseid ning tunneb enamjaolt kõiki rahatähti.

Seega peaks raha mõiste kujundamisel arvestama, et õppimine toimuks tegevuste vahetu kogemuse kaudu, õpetajaga ja kaaslastega suheldes, õige keele kasutamisega ning saadud kogemuste reflekteerimisega (Barbour & Seefeldt, 1998). Tegevuste vahetu kogemus tähendab seda, et laps õpib raha tundma ja õigesti kasutama, tegutsedes aktiivselt oma keskkonnas. Tegevuste planeerimisel on oluline pakkuda lapsele käepäraseid vahendeid ja olukordi, kus ta saaks ise luua seoseid ja avastada uut huvitavat end ümbritsevast maailmast. See tähendab, et lapsele peab tekitama kohti, kus saab mängida raha käitlemist õpetavaid mängu, nt poemäng. Samuti peab andma ka vajalikud vahendid, millega laps saaks imiteerida tegelikku ostu-müügi protsessi mängumaailmas.

Selleks, et laps õpiks õigesti raha kasutama, on õppimise juures oluline suhtlemine eakaaslaste, õpetaja või lapsevanemaga. Ostjat ja müüjat või poe omanikku ja kaubatootjat võiks laps mängida paaris või natuke suurema rühmaga. Koos tegutsedes vahetavad lapsed erinevaid ideid, parandavad üksteist ning kohandavad oma mõtteid (Palu, 2008). Kindlasti peab lapse poemängu juures olema ka õpetaja või lapsevanem, kes vajadusel lapsi suunab ja parandab, et lapsed kasutaksid õigeid mõisteid sobivas olukorras ning tekiks mõtestatud mäng. Õpetaja peaks lapsi juhendama ja suunama, esitades küsimusi, mis paneb lapsi mõtlema ja arutlema (Palu, 2008). Näiteks: „Sa andsid ostjale raha tagasi, miks sa seda tegid? Mille järgi sa kaupadele hinnad panid. Mis juhtub kui ...? Kuidas oleks võimalik teistmoodi tegutseda?“ jne. See tagab parema arusaamise raha kasutamisest erinevates olukordades.

Raha mõiste kujunemisel on oluline osa õigel keele kasutamisel. Seoste ja mõtete kirjeldamise oskus, võimaldab lastel paremini uusi mõisteid õppida. Kui laps oskab räägida, miks müüja annab ostajale raha tagasi, saab ta paremini aru mõistest vahetusraha. Mängude

juhendamisel ja laste suunamisel on oluline, et õpetajad kasutaksid korrektseid termineid sisuliselt õigetes seostes (Palu, 2008).

Kõige lõpuks on oluline anda lapsele võimalus mängus saadud kogemuste üle arutleda. Palu (2008) toob välja, et ülesande lahendamiseks ja matemaatiliste seoste nägemiseks peab laps mõtlema oma igapäevasest tegevusest, nägema seaduspärasusi oma kogemustest. Selleks, et laps tajuks raha kasutamise seaduspärasusi või mõistaks, mida ta rahast ja selle kasutamisest teab, peaks laps õpetaja suunamisel oma tegevusi, kogemusi reflekteerima.

Teadmiste omandamise liikuma panevaks jõuks on inimese kaasa sündinud huvi teda ennast ümbritseva maailma vastu. Raha ümbritseb nii lapsi kui ka täiskasvanuid kõikjal ning see on vahend, mis aitab nautida erinevaid hüvesid ja elus hakkama saada. Seda kasutatakse mitmetes erinevates vormides ja situatsioonides, mistõttu on lapsed motiveeritud omandama teadmisi rahast ja sellega seonduvatest protsessidest ning osalema vastavates mängudes.

Tänuõnad

Käesoleva uurimustöö valmimisele aitas kaasa paljude inimeste osavõtt ja abi. Minu eriline tänu kuulub juhendaja Anu Palule asjatundliku juhendamise ja mõistva suhtumise eest. Suur tänu ka kõigile uurimuses osalenud lastele.

Kasutatud kirjandus

- Barbour, N., & Seefeldt, C. (1998). *Early Childhood Education*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Berti, A. E., & Bombi, A. S. (1981). The Development of the Concept of Money and Its Value: A Longitudinal Study. *Child Development*, 52, lk 1179-1182. Külastatud 2. detsembril, 2009, aadressil http://www.eric.ed.gov/ERICWebPortal/custom/portlets/recordDetails/detailmini.jsp?_nfpb=true&_ERICExtSearch_SearchValue_0=EJ258326&ERICExtSearch_SearchType_0=no&accno=EJ258326
- Berti, A. E. & Bombi, A. S. (1988). *The child's construction of economics*. Cambridge: Cambridge University Press. Külastatud 2. jaanuaril, 2010, aadressil <http://dpss.psy.unipd.it/files/berti2.php>.
- Brenner, M. E. (1998) Meaning and Money. *Educational Studies in Mathematics*, 36, 123-155.
- Butterworth, G., & Harris, M. (2002). *Arengu psühholoogia alused*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Davis, G. A., & Tu, T. H. (2008). Mathematics and Science in the Early Years: International Perspectives and Theoretical Views. In Y. R. Burton, & P. G. Grotewell (Eds.), *Early Childhood Education* (pp. 23-45). New York: Nova Science Publishers.
- Eesti entsüklopeedia (1994). Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Fanelli, B. H., & Tracy, D. M. (1995). *Learning About Money: Effects of a Cognitively Appropriate Curriculum on Second-Grade Students and Teachers*. Külastatud 9. märtsil, 2010, aadressil http://www.eric.ed.gov/ERICDocs/data/ericdocs2sql/content_storage_01/0000019b/80/17/63/01.pdf.
- Feldmann, K. (2002). *Die Entwicklung des ökonomischen Bewusstseins von Kinder und von Jugendlichen*. Külastatud 4. jaanuaril, 2010, aadressil http://www.erz.unihannover.de/~feldmann/oek_bewusstsein.pdf.
- Koolieelse lasteasutuse riiklik õppekava* (2008). Külastatud 5. jaanuaril, 2010, aadressil <http://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=12970917>.
- Kikas, E. (2008). Tunnetusprotsesside areng. E. Kikas (Toim), *Õppimine ja õpetamine koolieelses eas* (Lk 19-38). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

- Kikas, E. (2008). Õppimise erinevad viisid. Õppimise protsess. Teadmiste areng. E. Kikas (Toim), *Õppimine ja õpetamine koolieelses eas* (Lk 104-119). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Krull, E. (2000). *Pedagoogilise psühholoogia käsiraamat*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lau, S. (1998). Money: What it means to children and adults. *Social behavior and personality*, 26, 3, lk 297 – 306. Külastatud 4. jaanuaril, 2010, aadressil <http://www.sbp-journal.com/default.aspx?pageid=46&JournalArticleID=980>
- Mayer, T., Duesenberry, J. S., & Aliber, R. Z. (1992). *Raha, pangandus ja majandus*. Tallinn: EMI kirjastus.
- Palu, A. (2008). Matemaatika. E. Kikas (Toim), *Õppimine ja õpetamine koolieelses eas* (Lk 322-333). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Piaget, J., & Szeminska, A. (2002). *Arvumõiste kujunemine lapsel*. Põltsamaa: OÜ Vali Press.
- Strauss, A. L. (1952). The development and transformation of monetary meanings in the child. *American Sociological Review*, 17, 3, lk 275 – 286.
- Sõrg, M. (1997). *Raha*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Zevenberg, R., Dole., & Wright, R. J. (2004). *Teaching mathematics in primary schools*. Crows Nest (NSW): Allen & Unwin, 275 – 276.
- Toomela, A. (2003). *Mõtlemise areng. Määratlused ja põhimõtted*. Külastatud 5. veebruaril, 2010 aadressil http://www.ut.ee/curriculum/orb.aw/class=file/action=preview/id=36749/mot_yld.pdf.